

סוגיות במדיניות מדע
מדיניות מדע בישראל

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

דוח שאושר במועצת האקדמיה
ביום כ"ג באדר תשס"ז / 13 במרס 2007

מאת
ב"ז קדר
יו"ר החטיבה למדעי הרוח

ירושלים תשס"ז
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

ISSN 1565-8406

©

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשס"ז

סידרה יהודית שטרנברג
נדפס בדפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

9	ריכוז מסקנות והמלצות
13	רקע
15	א. מתכונת הלימודים והשלכותיה על המחקר
15	1. פיצול לימודי ההיסטוריה בין מספר חוגים
18	2. הדגמת תקופות ומרחבים לצד הדגמת שיטות וגישות
21	3. הספריות: הצורך בתכנית פיתוח כלל-ארצית
22	ב. כיווני מחקר ההיסטוריה ודגשיו
22	1. עדות עבודות הדוקטור
	1.1. הדיסרטציות בהיסטוריה ושיעורן בכלל הדיסרטציות
22	במדעי הרוח
25	1.2. ההתפלגות לפי תקופות
28	1.3. ההתפלגות לפי גישות (או תת-דיסציפלינות)
30	1.4. ההתפלגות לפי מרחבים גאוגרפיים
34	1.5. הדגש על ההיסטוריה הפרטיקולרית
38	2. עדות הדוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע
39	2.1. ההתפלגות לפי תקופות
40	2.2. ההתפלגות לפי מרחבים גאוגרפיים
42	2.3. הדגש על ההיסטוריה הפרטיקולרית
	3. קבוצות המחקר של המכון ללימודים מתקדמים כדגם
46	אפשרי
	ג. האימפקט של מחקר ההיסטוריה בישראל: ניסיון ראשון
48	לאומדן כמותי ואיכותני
51	1. היסטוריה של העת העתיקה
56	2. היסטוריה של עולם האסלאם עד 1800 לערך
64	3. תולדות ימי הביניים האירופיים
	4. היסטוריה יהודית מהמאה השביעית עד אמצע המאה
66	ה־18
67	5. מסקנות כלליות

- 71 נספח א: הערות טכניות על הבדיקה באמצעות מנוע
החיפוש www.books.google.com
- 72 נספח ב: מספר ההיסטוריונים הישראליים שהיו פעילים
במוסדות האקדמיים בישראל בשנת תשס"ו
- 73 נספח ג: השפעת מהפכת המכללות על חקר ההיסטוריה
בישראל: תמונת מצב ומגמות
מאת גיא מירון

רשימת הגרפים והטבלאות

- גרף 1: מספר הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים, תשל"ה-תשס"ד
23 (1974/5-2003/4)
- גרף 2: שיעור הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים מסך כל
הדיסרטיציות שאושרו במדעי הרוח, במדעי החברה
ובאמנויות, תש"ם-תשס"ה (1979/80-2004/5)
- 24
- טבלה 1: מספר הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים,
23 תשל"ה-תשס"ד (1974/5-2003/4)
- טבלה 2: התפלגות הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים,
25 תשנ"ה-תשס"ד (1994/5-2003/4)
- טבלה 3: התפלגות הדיסרטיציות והקורסים על נושאים היסטוריים
באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בראיילן, תש"ס
27 (1999/2000)
- טבלה 4: שיעור הדיסרטיציות העוסקות במאה ה-20 באוניברסיטאות
27 נבחרות, 2003
- טבלה 5: הגישות הנפוצות ביותר בדיסרטיציות על נושאים היסטוריים
29 בשלוש אוניברסיטאות, 1985-2000
- טבלה 6: התפלגות הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים,
30 תשנ"ה-תשס"ד (1994/5-2003/4), לפי מרחבים, באחוזים
- טבלה 7: שיעור הדיסרטיציות העוסקות בהיסטוריה מקומית
32 באוניברסיטאות נבחרות, 2003
- טבלה 8: שיעור הדיסרטיציות העוסקות בנושאים פרטיקולריים
בכלל הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים בישראל,
35 תשל"ה-תשס"ד (1974/5-2003/4), באחוזים
- טבלה 9: שיעור הדיסרטיציות העוסקות בנושאים פרטיקולריים,
תשל"ה-תשס"ד (1974/5-2003/4), לפי אוניברסיטאות,
36 באחוזים
- טבלה 10: שיעור הקורסים על נושאים היסטוריים העוסקים בנושאים
38 פרטיקולריים, תשל"ה-תש"ס (1974/5-1999/2000), באחוזים
- טבלה 11: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בתקופות שלפני
39 1900 ובמאה ה-20, תשנ"ה-תשס"ו (1994/5-2005/6)
- טבלה 12: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בתקופות שלפני
1900 ובמאה ה-20, תשנ"ה-תשס"ו (1994/5-2005/6),
41 לפי מוסדות ושנים
- טבלה 13: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בארץ ישראל
42 ובמרחבים אחרים, תשנ"ה-תשס"ו (1994/5-2005/6)

- טבלה 14: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בארץ ישראל
ובמרחבים אחרים, תשנ"ה-תשס"ו (1994/5-2005/6),
43 לפי מוסדות ושנים
- טבלה 15: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בנושאים
44 פרטיקולריים, תשנ"ה-תשס"ו (2005/6-1994/5)
- טבלה 16: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בנושאים
45 פרטיקולריים, תשנ"ה-תשס"ו (2005/6-1994/5),
לפי מוסדות ושנים
- טבלה 17: קבוצות המחקר על נושאים היסטוריים במכון ללימודים
46 מתקדמים, 2007-1975, על פי ממד הפרטיקולריות
- טבלה 18: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של העת העתיקה בדרגת פרופסור-מנהלנין,
52 לפי אוניברסיטה
- טבלה 19: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של העת העתיקה בדרגת פרופסור-חבר,
52 לפי אוניברסיטה
- טבלה 20: פרסומי היסטוריונים ישראלים של העת העתיקה בשנים
53 2004-1985 על פי *L'Année philologique*, לפי אוניברסיטה
- טבלה 21: מאמרים ב-*Journal of Roman Studies* בשנים 2005-1986,
55 לפי ארצות המחקרים
- טבלה 22: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של עולם האסלאם עד 1800 לערך שהיו בתשס"ו
56 בדרגת פרופסור-מנהלנין, לפי אוניברסיטה
- טבלה 23: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של עולם האסלאם עד 1800 לערך שהיו בתשס"ו
56 בדרגת פרופסור-חבר, לפי אוניברסיטה
- טבלה 24: כותבי ערכים בכרכים VI-XI של המהדורה השנייה של
57 ה-*Encyclopaedia of Islam*, לפי ארצות
- טבלה 25: כותבי ערכים ב-*Encyclopaedia of the Qur'an*, לפי ארצות
59 ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
- טבלה 26: ישראלים של ימי הביניים האירופיים בדרגת פרופסור-
64 מנהלנין, לפי אוניברסיטה
- טבלה 27: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של ימי הביניים האירופיים בדרגת פרופסור-חבר,
64 לפי אוניברסיטה
- טבלה 28: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של היסטוריה יהודית (המאה השביעית - 1750)
66 שהיו בתשס"ו בדרגת פרופסור-מנהלנין, לפי אוניברסיטה
- טבלה 29: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים
ישראלים של היסטוריה יהודית (המאה השביעית - 1750)
67 שהיו בתשס"ו בדרגת פרופסור-חבר, לפי אוניברסיטה

ריכוז מסקנות והמלצות

- א. בדיקה ניסיונית של אימפקט מחקר ההיסטוריה הישראלי העלתה שהיסטוריונים ישראלים בולטים במישור הבין-לאומי ללא כל יחס לחלקה של ישראל באוכלוסייה העולמית, וגם בהשוואה לבני ארצות מפותחות שאוכלוסייתן גדולה מזו של ישראל פי כמה וכמה. עם זאת, הבדיקה הניסיונית מעידה על שוני בין האוניברסיטאות מבחינת הבולטות בתת-תחומים שנבדקו.
- ב. כדי לאפשר את המשכה של הבולטות הקיימת, ואת חיזוקה, יש להבטיח שהספריות האוניברסיטאיות תרכושנה את הספרים ואת כתבי העת המקצועיים הדרושים למחקר.
- ג. הישגי ההיסטוריונים הישראלים מצדיקים הקצאת משאבים שתאפשר הגדלה ניכרת של מספר המוקדים המובילים בקנה מידה עולמי בתת-תחומים שונים של מחקר ההיסטוריה.
- ד. מתכונת לימודי ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל, העומדת על פיצול ההיסטוריה בין חוגים אחדים וניתוק ההיסטוריה הלאומית ממערך ההיסטוריה הכללית, היא מתכונת חריגה, אולי יחידה במינה בעולם, ויש לה השלכות שליליות על המחקר.
- ה. באוניברסיטאות שונות כמו בתי ספר להיסטוריה שנועדו לתקן מעוות זה בדרכים שונות. ראוי לקיים מעקב רב-שנתי לבדיקת הצלחתן היחסית של דרכים אלה ותרומתן למימוש הפוטנציאל הייחודי לחוקר ההיסטוריה הישראלי.
- ו. שום אוניברסיטה אינה יכולה להקיף, בהוראה או במחקר, את כל הפרקים בכל התקופות ואת כל המרחבים הגאוגרפיים. לפיכך נחוץ תיאום בין-אוניברסיטאי אשר יבטיח את המשך התחרות בין המוסדות בתחומים המרכזיים של מחקר ההיסטוריה ויביא לספציאליזציה מוסדית בתת-תחומים משניים.
- ז. היכרות של תלמיד היסטוריה עם מגוון שיטות, גישות ואסכולות חשובה לעבודתו המחקרית לפחות כמו היכרות עם מגוון פרקים כרונולוגיים ומרחבים גאוגרפיים. על כן יש לחתור להפגשת

הסטודנטים בכל אוניברסיטה עם מגוון מיטבי של שיטות, גישות ואסכולות.

ח. התיאום הבין-אוניברסיטאי יאפשר לסטודנטים להשתתף במהלך לימודיהם הסדירים באוניברסיטת-האם בקורסים באוניברסיטה אחרת שינחילו להם ידיעות על פרקים, מרחבים, שיטות ואסכולות שאינם נלמדים באוניברסיטת-האם. באוניברסיטת-האם יש לאפשר לסטודנטים להיסטוריה לשמוע קורסים מחוץ לחוגם; מומלץ לחייבם ללמוד מכסת קורסים בחוגי היסטוריה אחרים.

ט. תיאום ושיתוף פעולה בין האוניברסיטאות יאפשר להשיג חלק מן המטרות האמורות באמצעות ניצול טכנולוגיות מתקדמות, ובראשן קורסים שיוקלטו ויהיו נגישים לסטודנטים מאוניברסיטאות שונות וקורסים באמצעות שיחות ועידה (video conferences).

י. התיאום הבין-אוניברסיטאי יבטיח שגישות ונושאים שאינם מיוצגים בשום מוסד יפותחו לפחות בחלק מן המוסדות.

יא. התיאום הבין-אוניברסיטאי יבטיח מדיניות רכישה יעילה של הספריות האוניברסיטאיות. ספרים וכתבי עת העוסקים בתחומים מרכזיים יירכשו על ידי כל ספרייה, ואילו ספרים וכתבי עת העוסקים בתת-תחומים משניים יירכשו רק על ידי האוניברסיטה המתמחה בתת-תחומים האלה. יש לחתור לרכישה משותפת של מאגרי מידע וכתבי עת אלקטרוניים.

יב. מספר עבודות הדוקטור הנכתבות בארץ על נושאים היסטוריים נמצא בעלייה מתמדת, אך שיעורן בכלל עבודות הדוקטור במדעי הרוח, במדעי החברה ובאמנויות שומר על מידה ניכרת של יציבות.

יג. התפלגות נושאי עבודות הדוקטור על פי תקופות מעידה על העדפה ברורה של התקופה החדשה (ובכללה המאה ה-20), בניגוד לתכניות הלימודים באוניברסיטאות, השומרות על פיזור בין-תקופתי שוויוני בהרבה.

יד. ראוי שסגלי החוגים להיסטוריה ייתנו דעתם על השאלה אם השיעור הנוכחי של עבודות דוקטור על המאה ה-20 הנכתבות אצלם אכן רצוי.

טו. עבודות הדוקטור העוסקות בארץ ישראל תופסות מקום ראשון בכל האוניברסיטאות פרט לאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, אולם בולטותן של עבודות דוקטור אלו משתנה מאוניברסיטה לאוניברסיטה ומשנה אחת לאחרת.

- טז. השוואה אל אוניברסיטאות בארצות המערב מבחינת שיעור עבודות הדוקטור העוסקות בהיסטוריה של ארצותיהן מעלה שמידת ה'פלטטיני-צנטריות' של מחקר ההיסטוריה בישראל אינה יוצאת דופן.
- יז. עבודות הדוקטור הישראליות מתייחדות בשיעור גבוה של עבודות העוסקות בנושאים פרטיקולריים (כלומר היסטוריה יהודית והיסטוריה של ארץ ישראל), אף כי יש הבדלים גדולים בין האוניברסיטאות מבחינה זאת.
- יח. דגש רב על נושאים פרטיקולריים טומן בחובו סכנות: אי-הכרת ההקשרים הכלליים והמקבילות החיצוניות; הצטמצמות שיח החוקרים, פרובינציאליזציה של המחקר. ראוי להתמודד עם סכנות אלה באמצעות הוספת ממד השוואתי למחקר הפרטיקולרי – גיבוש שאלות מחקר שתתייחסנה לתחום הפרטיקולרי אך תקשורנה אותו למוקדי דיון מרכזיים. המתכונת שמאפיינת בעשור האחרון את קבוצות המחקר ההיסטורי של המכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים יכולה לשמש דוגמה לעניין זה.
- יט. בקרב ההיסטוריונים שהפרויקטים שלהם זכו למימונה של הקרן הלאומית למדע בשנים תשנ"ה-תשס"ו ניכרת מגמה פחותה לפרטיקולריות ולהתמקדות במאה ה-20 לעומת כותבי עבודות הדוקטור. אפשר שלפנינו הבדל בין-דורי. ראוי לבדוק השערה זאת בדרכים נוספות.
- כ. המסקנות העולות מבדיקת התפלגותן של עבודות הדוקטור מחייבות דיון בחוגים להיסטוריה ובבתי הספר להיסטוריה בשאלה אם אמנם יש להסכין עם התכנסותם של בני הדור הצעיר אל נושאים קרובים בזמן, במקום ובתרבות, ואם אין סכנה של מעגל קסמים שבו כותבי עבודות דוקטור על נושאים פרטיקולריים יחתרו, עם התקבעותם באוניברסיטה, להתמקד בהוראת נושאים אלה ויביאו בזה לגידול נוסף בשיעור עבודות הדוקטור הפרטיקולריות בדור הבא.
- כא. יש לשקול את שינוי שיטת המימון של ות"ת, הטומנת בחובה תמריץ שלילי ללימודי שפות במסגרת לימודי התואר השלישי ותמריץ חיובי לבחירת נושא פרטיקולרי לעבודת דוקטור. על חברי הסגל לדרבן את הסטודנטים בעלי הפוטנציאל המחקרי ללמוד שפות זרות מוקדם ככל האפשר.

כב. מומלץ שסגל ההיסטוריונים בכל אוניברסיטה ייזום את הקמתה של ועדת ייעוץ בין-לאומית, שתסקור את מצב המחקר מדי כמה שנים ותגבש המלצות לשיפור.

כג. יש להמשיך במאמצים לקלוט במוסדותינו את טובי ההיסטוריונים הישראלים הכותבים עבודות דוקטור באוניברסיטאות מובילות מעבר לים. כן ראוי למצוא דרכים לקשור אלינו גם את אלה שיעדיפו להישאר בחו"ל ולשלבם, ולו שילוב חלקי, במערך המחקר וההוראה שלנו.

רקע

החטיבה למדעי הרוח של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים החליטה ב־10 בינואר 2002 לבדוק את תחום ההיסטוריה באוניברסיטאות בארץ, במסגרת תפקידה של האקדמיה לטפח ולקדם פעילות מדעית ולייעץ באשר לפעולות הנוגעות למחקר ולתכנון מדעי בעלי חשיבות לאומית. הוקם צוות היגוי שהשתתפו בו, עם תחילת פעולתו, חברי האקדמיה הפרופסורים שמואל נח אייזנשטדט, בנימין איזק, אברהם גרוסמן, שולמית וולקוב, יורם צפירי, ב"ז קדר, מיכאל קונפינו, יוסף קפלן, גרשון שקד ז"ל וחיים תדמור ז"ל, ועמם הפרופסורים מנחם בן־ששון, גד גילבר, מיכאל הד, דן מכמן ואניטה שפירא.¹ הצוות התכנס לישיבתו הראשונה ב־22 במאי 2002 והקים שלוש קבוצות עבודה. הקבוצות גיבשו הנחיות בדבר כיווני הבדיקה והנתונים הרלוונטיים שיש לאסוף, והנחיות אלו נדונו ב־17 ביוני 2002. בהמשך הוטל איסוף הנתונים על קבוצת סטודנטים שקיבלה עליה את המשימה, ובראשה יוני רונן־רובין.²

ב־17 בנובמבר 2002 דן צוות ההיגוי בקטגוריות שעמדו לשמש את קבוצת הסטודנטים באיסוף הנתונים. פרופ' מנחם בן־ששון הנחה באופן שוטף, יחד עם פרופ' ב"ז קדר, את עבודת הקבוצה. ב־21 במרס 2004 התכנס צוות ההיגוי – שהצטרפו אליו חברי האקדמיה הפרופסורים יהודה באואר ויוחנן פרידמן – לישיבה שבה הוצגו ונדונו הנתונים שנאספו עד אותו מועד, ונקבעו הנחיות להמשך העבודה. חוץ מהנתונים שנאספו בארץ נאספו גם נתונים השוואתיים מאוניברסיטאות שונות בחו"ל; סייע בהשגתם מר בוב לפידות. ד"ר מאיר צדוק וגב' גליה פינצי סייעו במסירות לעבודת הצוות ותרמו רבות להשלמת משימותיו.

1 כעבור זמן מה ביקשה פרופ' שפירא להשתחרר מן החברות בצוות ההיגוי.
2 הסטודנטים שסייעו בידו היו זאב אלרון, יונתן לוי, נועה מיליקובסקי, חנה עמר, עדי צלר ורן שגב.

סקירה של הפרויקט הוצגה ב־3 בנובמבר 2004 בפני חברי בית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת חיפה. הערותיהם המועילות סייעו להמשך העבודה.

משנודעה כוונת המועצה להשכלה גבוהה להקים צוות שיבדוק את הוראת ההיסטוריה באוניברסיטאות, הוחלט שצוות ההיגוי של האקדמיה יתרכז בבדיקת מצב המחקר בתחום, כדי למנוע כפילות. עם זאת, חלק מן הנתונים על ההוראה שנאספו בינתיים על ידי קבוצת הסטודנטים נוצלו בהכנתו של הדוח שלהלן.

טיוטת הדוח הובאה בספטמבר 2006 לעיונם של חברי צוות ההיגוי, של ראשי בתי הספר להיסטוריה באוניברסיטאות ושל ההיסטוריונים שבפורום הצעירים של האקדמיה. ב־30 בנובמבר 2006 התקיים דיון בתגובות על הטיטה, שהשתתפו בו הפרופסורים בנימין איזק, שולמית וולקוב, דן מכמן, יוחנן פרידמן וב"ז קדר, וכן ד"ר גיא מירון, איש מכון שכטר למדעי היהדות וחבר בפורום הצעירים של האקדמיה. חברה אחרת בפורום, ד"ר איריס שגריר מן האוניברסיטה הפתוחה, שלחה את תגובתה בכתב. לאחר מכן התקבל מכתבו של פרופ' גרשון בן-שחר, נשיא האוניברסיטה הפתוחה. הדוח הוגש לעיון חברי החטיבה למדעי הרוח של האקדמיה, ואלה אימצוהו ב־27 בפברואר 2007. מועצת האקדמיה אישרה את הדוח ב־13 במרס 2007 והוא מובא עתה בפני החוגים להיסטוריה, בתי הספר להיסטוריה, הגופים האוניברסיטאיים המחליטים והציבור.

א. מתכונת הלימודים והשלכותיה על המחקר

1. פיצול לימודי ההיסטוריה בין מספר חוגים

מתכונת הלימודים האוניברסיטאיים של מקצוע ההיסטוריה בארץ נקבעה ב־8 במאי 1935, בסיומו של דיון נוקב במועצת הפקולטה למדעי הרוח של האוניברסיטה העברית בירושלים. הפרופסורים להיסטוריה, שקיבלו את הכשרתם המקצועית באוניברסיטאות גרמניה, הציגו מתכונת שתאמה את המתכונת המקובלת באירופה: לימודים במסגרת חוג אחד להיסטוריה, המדגישים את ההיסטוריה הלאומית בתוך ההתפתחות העולמית הכוללת. לעומת זאת רוב הפרופסורים של המכון למדעי היהדות, שקיבלו את הכשרתם המקצועית בישיבות מזרח אירופה, תבעו ללמד את ההיסטוריה היהודית בחוג נפרד, בצד החוג להיסטוריה הכללית.³ ידם של אנשי המכון למדעי היהדות הייתה על העליונה, וכך אימצה האוניברסיטה העברית מתכונת חריגה, אולי יחידה במינה בעולם: שני חוגים להיסטוריה, האחד ל'היסטוריה כללית' והאחר ל'היסטוריה של עם ישראל'. במתכונת זו החוג להיסטוריה 'כללית' אינו עוסק כלל בהיסטוריה הלאומית – שלא כמו מקביליו באירופה – כלומר ההיסטוריה ה'כללית' הוגבלה כאן להיסטוריה של לא־יהודים, ואילו ההיסטוריה של היהודים נלמדת במסגרת נפרדת. במסגרות נוספות נלמדת ההיסטוריה של ארצות האסלאם וההיסטוריה של המזרח הקדמון.³ החוג שבו נלמדת ההיסטוריה ה'כללית' הקפיד כל העת לכנות עצמו 'החוג להיסטוריה', בבחינת הצהרה שהוא־הוא מוקד ההכשרה הדיסציפלינרית בתחום ההיסטוריה כולו, אך הדברים נותרו בגדר הצהרה.

פיצול לימודי ההיסטוריה וניתוקה של ההיסטוריה הלאומית ממערך ההיסטוריה הכללית השתרשו באוניברסיטה העברית. הצעתם של

3 על הדיון במועצת הפקולטה למדעי הרוח ב־8 במאי 1935 ומשמעותו ראו אריאל ריין, 'היסטוריה כללית והיסטוריה יהודית: במשותף או בנפרד? לשאלת הגדרת לימודי ההיסטוריה באוניברסיטה העברית בעשור הראשון לקיומה, 1925–1935', תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות, בעריכת שאול כ"ץ ומיכאל הד, ירושלים תשנ"ז, עמ' 516–540.

מורי החוג להיסטוריה ה'כללית' בשנת 1951 לאחד אותו עם 'החוג להיסטוריה של עם ישראל' נדחתה. יתר על כן, האוניברסיטאות החדשות שקמו משנות החמישים ואילך אימצו ברובן את מתכונת הפיצול הירושלמית. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ניסתה להקים חוג אחד שמלמדים בו היסטוריה 'כללית', יהודית ואסלאמית, אבל גם ניסיון זה הסתיים בפיצול. רק באוניברסיטה הפתוחה דרות ההיסטוריה ה'כללית', היהודית והאסלאמית בכפיפה אחת במסגרתה של מחלקה אחת, ותכנית התואר הראשון של האוניברסיטה מבטלת במוצהר את החציצות בין ההיסטוריות השונות.

ראוי לציין שברוב האוניברסיטאות החדשות אומץ השם 'החוג להיסטוריה כללית', כלומר יומרתו של החוג הירושלמי להוות את המוקד להכשרה הדיסציפלינרית בתחום כולו לא צלחה אצל האוניברסיטאות הצעירות, מכל מקום לא במישור ההצהרתי.

ניתן אמנם לטעון שההפרדה בין ההיסטוריה ה'כללית' להיסטוריה היהודית באוניברסיטאות הישראליות אפשרה לפתח את תחום ההיסטוריה ה'כללית' יותר מבארצות אירופה, שבהן יש חוג אחד להיסטוריה והדגש מושם בו בעיקר על ההיסטוריה של הארץ או של האזור. מנקודת ראות זאת הייתה להפרדה הנוהגת בישראל גם השלכה חיובית: מניעת הפיכתה של ההיסטוריה ה'כללית' לתחום שולי יחסית בתוך חוג היסטוריה מאוחד, שעיקרו מוקדש להיסטוריה היהודית והארץ-ישראלית.

עם זאת, אין ספק שלפיצול לימודי ההיסטוריה בין מספר חוגים היו תוצאות שליליות בתחום המחקר. חניכי החוג להיסטוריה 'כללית' לא זכו להכשרה שיטתית בתחום ההיסטוריה היהודית, ועל כן התקשו על פי רוב לנצל את ידיעת העברית שלהם – אחד מיתרונותיהם היחסיים הבולטים – לשם הוספת זווית ראייה ייחודית למחקריהם בתחום ההיסטוריה ה'כללית'. היעדר ההכשרה השיטתית בתחום ההיסטוריה היהודית עורר לא פעם פליאה בקרב היסטוריונים בארצות הים, שלא העלו על דעתם שהיסטוריון ישראלי לא יהיה בר סמכא בהיסטוריה היהודית של התקופה שבה הוא מתמחה. מצד אחר, חניכי החוג להיסטוריה של עם ישראל לא קיבלו הכשרה שיטתית בתחום ההיסטוריה ה'כללית', ועל כן רבצה לפתחם סכנת הריחוק מן המחקר ה'כללי' בתקופת התמחותם. הוא הדין למי שלמדו את תולדות ארצות האסלאם. כללו של דבר, מתכונת הלימודים בלמה

אף כי לא מנעה לחלוטין את עיצובו של חוקר היסטוריה ישראלי, שיאופיין ביכולתו לנצל את הפוטנציאל הגלום ברקעו התרבותי והגאוגרפי הייחודי ושיבלוט משום כך בין עמיתיו בעולם ביכולתו לחקור תופעות הן בתחום ההיסטוריה היהודית והן בתחום תולדות המערב והמזרח.⁴

בשנים האחרונות נעשו מספר ניסיונות לתקן מעוות זה. באוניברסיטת תל-אביב קם בשנת 1971 בית ספר להיסטוריה שהיה בראש ובראשונה בית ספר לתארים המחקריים, ובמסגרתו התנהלו הלימודים לתואר השני והשלישי בהיסטוריה כללית, בהיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה בעת החדשה ובימי הביניים, בהיסטוריה ובפילוסופיה של המדעים והרעיונות, בלימודים קלטיים, וחלקית גם בגאוגרפיה וסביבת האדם ובשפה וספרות ערבית.⁵ בית הספר אינו עוסק בהכשרת תלמידים לתואר הראשון ואינו כולל את תלמידי התואר השלישי בהיסטוריה של היהודים. לאחרונה הוחלט לבטל את המבנה המשותף בלימודי התואר השני, ואלה חזרו להתנהל כל אחד בחוגו.

באוניברסיטת חיפה נוסד בשנת 1998 בית ספר להיסטוריה שכיום מאוגדים בו החוגים תולדות עם ישראל, היסטוריה של המזרח התיכון, היסטוריה כללית, לימודי ארץ ישראל, תולדות האמנות ולימודי מזרח אסיה. בית הספר מקיים סמינר סגל למורים חברי החוגים השותפים בו ומציע קורסים לתלמידי התואר השני והשלישי (סמינר דוקטורנטים, סמינר מתודולוגי לתלמידי מוסמך במסלול המחקרי, קורסים מתודולוגיים לתלמידי מוסמך). מטרת הקורסים האלה היא להציג בפני תלמידי התארים המתקדמים 'תמונה מורכבת, מגוונת ומעודכנת של הידע, השיטות ומצב המחקר בתחומים מרכזיים של חקר ההיסטוריה'.⁶ בשנת תשס"ז החלה לפעול בחסות בית הספר תכנית מ"א משותפת לתלמידי כל החוגים להיסטוריה.⁷

4 מובן שגם בחוג מאוחד עשויה לצוץ בעיית תקשורת חריפה בין המתמחים בתרבויות שונות או באזורים שונים; ראו למשל Anthony Grafton, 'History's Postmodern Fates', *Daedalus*, Spring 2006, p. 59. אך בעיה זו עולה על רקעו של בסיס השכלתי משותף.

5 www.historyschool/tau.ac.il/Structure_heb.htm

6 hcc.haifa.ac.il/Departments/history-school

7 הדברים מבוססים על האתר הנוכח לעיל בהערה 6 ועל השלמותיו של ראש בית הספר, פרופ' אריה כוכבי.

באוניברסיטה העברית בירושלים הוקם בשנת 1999 בית ספר להיסטוריה שמאגד את כל החוגים בתחום זה. פעילותו מתמקדת בתלמידי התואר הראשון, שכולם חייבים בשני קורסי יסוד: מבוא להיסטוריה עולמית ומבוא להכרת הדיסציפלינה ההיסטורית. המצטיינים בלימודי שנה א בכל החוגים ההיסטוריים לומדים בשנתיים הבאות במסלול מיוחד, הכולל מפגשי אָמנה (tutorials). הבולטים שבהם עורכים את כתב העת של בית הספר, 'היה היה' – במה צעירה להיסטוריה. עתה מורחבת פעילותו של בית הספר לתלמידי התארים הגבוהים.

באוניברסיטת בראיילן המחלקות לתולדות ישראל, להיסטוריה כללית, ללימודי ארץ ישראל ולהיסטוריה של המזרח התיכון שייכות לפקולטה אחת, היא הפקולטה למדעי היהדות. משום כך יש שיתוף פעולה בין המחלקות האלה: תלמידי תולדות ישראל חייבים ללמוד קורס בהיסטוריה כללית בלימודי התואר הראשון שלהם, וכן להפך, ואילו בלימודי התואר השני יש המלצה לעשות כן. קורסים בלימודי ישראל מומלצים לתלמידים הלומדים את תולדות ישראל, וכן להפך.

לפנינו אפוא כמה מתכונות שונות זו מזו, שכל אחת מהן מנסה לקשר בין החוגים להיסטוריה מתוך מגמה להתגבר על הפיצול שראשיתו בשנת 1935. ראוי לקיים מעקב רב־שנתי אחר חניכי המתכונות הללו אשר יפנו למחקר היסטורי, כדי לעמוד על הצלחתה היחסית של כל אחת מן המתכונות במימוש הפוטנציאל הייחודי לתלמיד ההיסטוריה הישראלי.

2. הדגמת תקופות ומרחבים לצד הדגמת שיטות וגישות

מתכונת הלימודים שפותחה בחוגים השונים להיסטוריה באוניברסיטה העברית בירושלים, ושאוּמצה במרוצת השנים באוניברסיטאות האחרות, חותרת להקנות לסטודנט היכרות עם שלוש תקופות: העת העתיקה (יוון ורומא; אך לא המזרח הקדמון), ימי הביניים; העת החדשה (בהמשך פוצלו לימודי העת החדשה ללימודי העת החדשה המוקדמת וללימודי העת החדשה המאוחרת). ברמת לימודי התואר הראשון התוצאה היא, במקרים רבים מאוד, שהסטודנט מקבל מושג סביר על מספר פרקי זמן בתקופות השונות, אבל אינו זוכה לקבל תמונה בהירה ומקפת של השיטות והגישות הנוהגות

במחקר ההיסטוריה. סיכווייו להכירן תלויים בגורם מקרי: המידה שבה הן הודגמו בקורסים שבחר לשמוע בתקופות השונות. כלומר ייתכן מאוד שתלמיד לא נתקל בכל לימודי הבוגר שלו ואף לא בלימודי המוסמך בנושאים כגון היסטוריה כלכלית, דמוגרפיה היסטורית, היסטוריה של הרגשות וכיוצא בזה, ולא הופגש בצורה מסודרת עם השיטות והגישות הנוהגות במקצוע. מטבע הדברים חסר זה ישפיע על רוחב אופקיו הפנים-דיסציפלינריים של התלמיד אשר יפנה למחקר היסטורי.

יתר על כן, הקניית היכרות עם פרקים בודדים של תקופות שונות עלולה ליצור אצל התלמיד תמונה מקוטעת: כמה איים של ידע מפורט המזדקרים מתוך ים שמיפוי חלקי. ומכיוון שטבעו של ידע להישכח, נמצא שתלמידים רבים שאינם ממשיכים בלימודים ובמחקר נותרים עם גופי ידע ההולכים ומתעמעמים עם הזמן. הקניית היכרות עם פרקים של תקופות שונות בעייתית גם מצד ההוראה: שום חוג אוניברסיטאי אינו יכול לחתור לכיסוי כל הפרקים בכל התקופות.

הוא הדין לגבי הקניית היכרות עם מרחבים גאוגרפיים. אין טעם לחתור לתכנית לימודים שתכלול יחידות אשר תעסוקנה בשורה ארוכה של ארצות נפרדות. גם אין לשאוף לכך שבאוניברסיטה כלשהי יימצאו מומחים לכל המרחבים. מובן מאליו שבכל אוניברסיטה תילמד ההיסטוריה של המזרח התיכון וההיסטוריה של מערב אירופה, אבל אין כל הצדקה שבכל אוניברסיטה יימצא מומחה לסקנדינביה או לאוסטרליה. במילים אחרות, יש לחתור להבחנה בין מרחבים מרכזיים, שיילמדו וייחקרו בכל האוניברסיטאות תוך תחרות ביניהן, לבין מרחבים משניים, שיש להבטיח את העיסוק בהם באוניברסיטה אחת לפחות.

מכל הטעמים האלה ראוי לחולל מהפך מחשבתי באשר למתכונת ההוראה: במקום לדרוש רק שהסטודנט יכיר במשך לימודיו פרקים מתקופות שונות ועל ארצות שונות, ראוי להבטיח שהוא יכיר גם מספר רב ככל האפשר של שיטות, גישות ואסכולות הנוהגות במקצוע, וכן כמה מן הבעיות העיקריות המנסרות בחללו. אכן יש רגליים לסברה שהגיוון מבחינת השיטות והגישות קריטי יותר להכשרת התלמיד, הן למחקר והן להוראה, מן הגיוון בתקופות ובארצות: הגיוון התקופתי והגאוגרפי מנחיל גופי ידע, ואילו הגיוון השיטתי מנחיל הבנה מעמיקה יותר של מהות מקצועו של ההיסטוריון, של אפשרויות ההסבר ההיסטורי, של

טכניקות העבודה ההולכות ומשתכללות. מובן שהשיטות והגישות תודגמנה על ידי המרצים במידה רבה באמצעות ניתוח של מציאות היסטורית קונקרטית כלשהי הנטועה בזמן ובמקום מוגדרים. גם בתחום זה מקדימה האוניברסיטה הפתוחה את האוניברסיטאות האחרות, בחתרה להנחיל שיטות וחשיבה השוואתית.

מכאן שבתחום הוראת ההיסטוריה (כמו בתחום מדעי הרוח בכלל) יש צורך במידה של תיאום בין-אוניברסיטאי.⁸ תיאום זה יבטיח בין השאר שבמהלך לימודיהם הסדירים באוניברסיטת-האם שלהם יוכלו סטודנטים להשתתף בקורסים באוניברסיטה אחרת באמצעות cross-registration ולרכוש ידיעות על פרקים, מרחבים, שיטות ואסכולות שאינם מיוצגים בתכנית הלימודים של אוניברסיטת-האם. ודאי שבאוניברסיטת-האם יש לאפשר לסטודנטים להיסטוריה להשתתף בקורסים מחוץ לחוגם; מומלץ לחייבם במכסה מסוימת של קורסים בחוגים אחרים להיסטוריה.

חלק מצורכי ההוראה האמורים ניתן למלא באמצעות ניצול טכנולוגיות מתקדמות, ובראשן קורסים שיוקלטו באולפן באוניברסיטה אחת ויהיו נגישים לסטודנטים מאוניברסיטאות אחרות, וכן קורסים באמצעות שיחות ועידה בווידאו (video conferences). גם ניצול זה מחייב כמובן תיאום ושיתוף פעולה בין-אוניברסיטאי, ואפשר להישען על הניסיון שהצטבר בתחום זה באוניברסיטה הפתוחה, במכון ללימודים מתקדמים שבאוניברסיטה העברית בירושלים ועוד.

נוסף על אלה, מי שבא לתכנן סגל מרצים לטווח הארוך ראוי שייתן דעתו שעל הסגל הזה בכללו להציג מגוון רחב ככל האפשר של שיטות, גישות ואסכולות. ברמה הארצית ראוי להבטיח שגישות חדשות שאינן מיוצגות לעת עתה בשום אוניברסיטה תיוצגנה בעתיד באוניברסיטה אחת לפחות. לדוגמה, היסטוריה סביבתית (environmental history), שהיא ענף צעיר העשוי להעלות תובנות אקטואליות, אינה מיוצגת כיום בשום אוניברסיטה ישראלית.

יש להניח שהסטת הדגש מהיכרות עם תקופות להיכרות עם שיטות וגישות תפרה את המחקר העתידי.

8 ראו את הדוח 'עתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל', ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשס"ז, סעיף 1.

3. הספריות: הצורך בתכנית פיתוח כלל-ארצית

קיצוצי התקציב העמוקים של השנים האחרונות גרמו לצמצום מתמיד ברכישת ספרים, כתבי עת מקצועיים ומאגרי מידע. העלייה המהירה במחירי הספרים, שהיא תופעה משותפת לכל הארצות המתפתחות, מביאה לכך שכנגד תקציבי רכישה הולכים ומתכווצים עומדים ספרים ההולכים ומתייקרים, ועל כן הולך ורב מספר הספרים ששום ספרייה אוניברסיטאית ישראלית אינה רוכשת אותם. והרי בשביל ההיסטוריון הספרייה היא תשתית מחקרית הכרחית וחיונית. כשהספרייה אינה ממלאת את תפקידה, ההיסטוריון חייב לקנות בכספו הפרטי את הספרים החיוניים למחקרו, אך זה פתרון דחק שבוודאי אינו ממלא את צרכי קהילת החוקרים והסטודנטים. אכן, כיום אין למצוא את כל הדרוש למחקר סדיר ושוטף בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ולא בספריות האוניברסיטאיות, ואי אפשר לערוך מחקר כזה ללא הזדקקות מתמדת להשאלה בין-לאומית של ספרים ולנסיעות לספריות בחוץ לארץ. זהו מצב מסוכן ביותר, העלול להביא לשחיקת מעמדו של מחקר ההיסטוריה הישראלי.

על כן חובה להכין תכנית פיתוח כלל-ארצית, אשר תבטיח שהספריות האוניברסיטאיות אכן תרכושנה את הספרים ואת כתבי העת המקצועיים הדרושים למחקר. על תכנית זו גם להביא להוצאת כספים יעילה יותר ברמה הלאומית. התיאום הבין-אוניברסיטאי, אשר יבטיח תחרות בתחומים המרכזיים של ההיסטוריה ויביא לספציאליזציה מוסדית בתת-תחומים משניים, חייב להכתיב גם את מדיניות הרכישה של כל הספריות האוניברסיטאיות. כלומר ספרים וכתבי עת העוסקים בתחומים מרכזיים ירכשו על ידי כל ספרייה אוניברסיטאית, ונוסף על כך כל אחת מן הספריות תתמקד בספרים ובכתבי עת העוסקים בתת-תחומים המשניים הנלמדים ונחקרים באוניברסיטה שלה. כן יש לחתור לרכישה משותפת של מאגרי מידע וכתבי עת אלקטרוניים.

ב. כיווני מחקר ההיסטוריה ודגשיו

1. עדות עבודות הדוקטור

בחרנו לבדוק את כיווני המחקר ודגשיו קודם כול באמצעות מעקב אחר נושאי עבודות הדוקטור שאושרו באוניברסיטאות ישראל בשנים 1975–2005 בתחום הדיסציפלינה ההיסטורית במובנה הרחב (היסטוריה כללית ויהודית, היסטוריה של ארצות האסלאם, היסטוריה של המזרח הרחוק, היסטוריה של אפריקה, תולדות האמנות, גאוגרפיה היסטורית ועוד). בבדיקה נכללו גם עבודות בעלות ממד היסטורי מובהק אשר כתבו תלמידי ארכאולוגיה, כלכלה, סוציולוגיה ועוד. הניסיון מלמד שהנושא אשר תלמיד התואר השלישי בוחר לכתוב עליו את עבודת הדוקטור שלו מנבא היטב את תחום מחקרו העתידי. לדוגמה, תלמיד הכותב עבודת דוקטור על הרפורמות העות'מאניות בסוריה ובארץ ישראל באמצע המאה ה-19 עשוי לעסוק בהמשך הקריירה שלו גם בסוריה בת זמננו או בתנועה הלאומית הפלסטינית, אבל בדרך כלל לא יחרוג מתחום ההיסטוריה של ארצות האסלאם (גם בגלל מתכונת הלימודים ומבנה החוגים). לפיכך התפלגותם של נושאי עבודות הדוקטור מעידה על משקלם היחסי של תחומי מחקר גאוגרפיים-תקופתיים (כגון רומא בעת העתיקה, צרפת בעת החדשה המוקדמת) בתוך עבודותיה של קוהורטת היסטוריונים נתונה; בחינת ההתפלגויות הללו במשך מספר עשורים מאפשרת לעמוד על מגמות התחזקות, יציבות או היחלשות באטרקטיביות של תחומי מחקר נתונים, וגם על עלייתם של תחומים חדשים. כמו כן מאפשרת ההתבוננות בנושאי עבודות הדוקטור לעמוד על משקלם היחסי של דגשים נושאיים-שיטתיים, כגון היסטוריה כלכלית, צבאית, השוואתית.

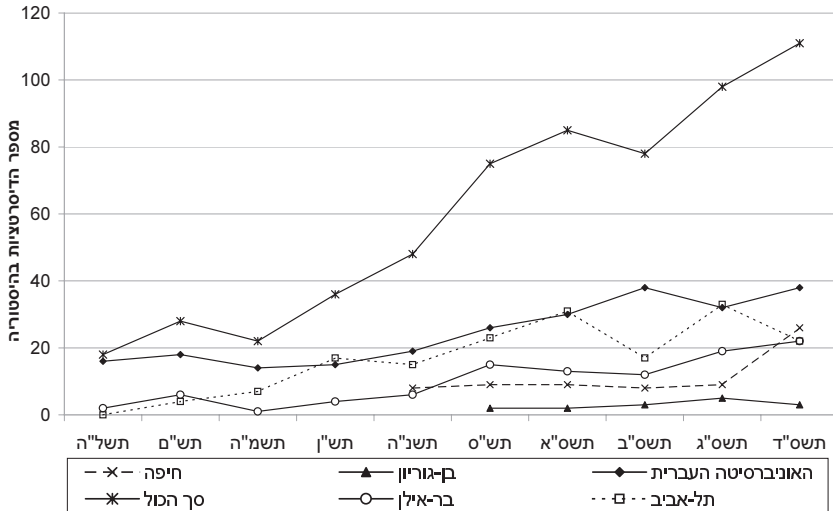
1.1. הדיסרטציות בהיסטוריה ושיעורן בכלל הדיסרטציות במדעי הרוח מספר עבודות הדוקטור שנכתבו בארץ על נושאים היסטוריים נמצא בעלייה מתמדת: בתש"ם היה מספרן 28, עשרים שנה אחר כך, בתש"ס, הגיע מספרן ל-75, ואילו בתשס"ד הוא העפיל ל-111. העלייה מוסברת בחלקה בהצטרפות סטודנטים באוניברסיטאות הצעירות

למעגל הדוקטורנטים; ואולם גם אם נתבונן באוניברסיטאות הוותיקות לבדן נמצא מגמה ברורה של עלייה, ההולכת ומואצת משנות ה-90 של המאה ה-20 ואילך (ראו טבלה 1 וגרף 1).

טבלה 1: מספר הדיסרטציות על נושאים היסטוריים, תשל"ה-תשס"ד (1974/5-2003/4)

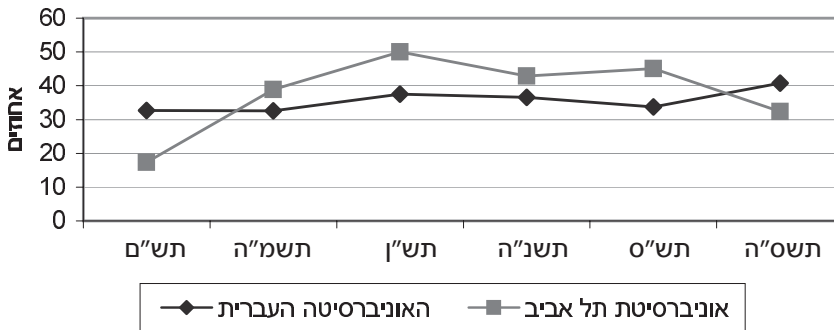
תשל"ה	תש"ם	תשמ"ה	תש"ן	תשנ"ה	תש"ס	תשס"א	תשס"ב	תשס"ג	תשס"ד	
16	18	14	15	19	26	30	38	32	38	האוניברסיטה העברית
4	7	17	15	23	31	17	33	22	22	תל-אביב חסר הנתון
				2	2	3	5	3	3	בן-גוריון
				8	9	9	8	9	26	חיפה
2	6	1	4	6	15	13	12	19	22	בר-אילן
18	28	22	36	48	75	85	78	98	111	סך הכול

גרף 1: מספר הדיסרטציות על נושאים היסטוריים, תשל"ה-תשס"ד (1974/5-2003/4)

עם זאת, נתוני שתי האוניברסיטאות הגדולות מראים ששיעור הדיסרטציות על נושאים היסטוריים מתוך סך כל הדיסרטציות במדעי הרוח, במדעי החברה ובאמנויות שמר על מידה ניכרת של יציבות (ראו גרף 2).

גרף 2: שיעור הדיסרטציות על נושאים היסטוריים מסך כל הדיסרטציות שאושרו במדעי הרוח, במדעי החברה ובאמנויות, תש"ם-תשס"ה (1979/80-2004/5)

אם כן, העלייה במספר הדיסרטציות שנכתבו בארץ על נושאים היסטוריים היא חלק מעלייה כוללת במספרן של הדיסרטציות במדעים העיוניים. אין זה המקום להציע השערות בדבר גורמיה של עלייה כוללת זאת, המואצת מן הסתם אף היא משנות ה-90 ואילך, אך הנושא ראוי לבדיקה יסודית.

מכל מקום, יש עניין בהשוואת מספר הדיסרטציות על נושאים היסטוריים הנכתבות באוניברסיטאות שלנו אל מספריהן בכמה אוניברסיטאות מובילות בחו"ל. טבלה 1 לעיל מראה שבתשס"ג (2002/3) אושרו באוניברסיטת תל-אביב 33 דיסרטציות על נושאים היסטוריים, ובאוניברסיטה העברית – 32; באותה שנה אושרו באוניברסיטת פרינסטון 34 דיסרטציות על נושאים כאלה,⁹ באוניברסיטת אוקספורד 46 דיסרטציות,¹⁰ באוניברסיטה החופשית בברלין – 56,¹¹ ואילו באוניברסיטת קיימברידג' – 79.

9 ראו <http://catalog.princeton.edu/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?DB=local&PAGE=First> Dept. of History – 16, Dept. of Art and Archaeology – 6, Dept. of Near Eastern Studies – 4, Dept. of East Asian Studies – 3, Dept. of Religion – 3, Dept. of Classics – 1, Dept. of Comparative Literature – 1

10 הנתונים על אוקספורד (ועל האוניברסיטאות הבריטיות שנתונין מובאים להלן) מרובים על ידי ה-Institute of Historical Research ומופיעים בכתובת www.history.ac.uk/ihr/Resources/Theses/tc03.html

11 רשימת הדיסרטציות, כותביהן והחוגים שבהם נכתבו נשלחה אלינו בי-7 בדצמבר 2004 מן ה-Prüfungssekretariat des Fachbereiches Geschichts- und Kulturwissenschaften.

1.2. ההתפלגות לפי תקופות

בשנים תשנ"ה-תשס"ד (1994/5-2003/4) יוחד בכל האוניברסיטאות השיעור הגבוה ביותר של דיסרטציות היסטוריות לנושאים בתחום ההיסטוריה של המאה ה-20. ואולם יש הבדלים בין אוניברסיטה אחת לרעותה הן בשיעור הדיסרטציות האלה והן בטווח תנודותיו: באוניברסיטת בר-אילן השיעור נע בין 20 אחוזים ל-75 אחוזים; באוניברסיטת חיפה בין 44 אחוזים ל-73 אחוזים; באוניברסיטת בן-גוריון בין 20 אחוזים ל-66 אחוזים; באוניברסיטת תל-אביב בין 35 אחוזים ל-67 אחוזים; באוניברסיטה העברית בירושלים בין 31 אחוזים ל-54 אחוזים. הדיסרטציות העוסקות בעת החדשה עד שנת 1900 תופסות לרוב את המקום השני, אלה העוסקות בעת העתיקה את המקום השלישי ואילו הדיסרטציות העוסקות בימי הביניים שכיחות אף פחות; שיעור זעום עוסק בנושאי פרהיסטוריה (ראו טבלה 2).

טבלה 2: התפלגות הדיסרטציות על נושאים היסטוריים, תשנ"ה-תשס"ד (1994/5-2003/4)*

א. האוניברסיטה העברית

תשנ"ה	תש"ס	תשס"א	תשס"ב	תשס"ג	תשס"ד	
0%	4%	0%	0%	0%	3%	פרהיסטוריה
21%	15%	10%	24%	19%	18%	העת העתיקה
5%	8%	17%	11%	31%	5%	ימי הביניים
5%	15%	23%	13%	13%	18%	העת החדשה עד 1900
42%	54%	47%	47%	31%	45%	המאה ה-20

ב. אוניברסיטת תל-אביב

תשנ"ה	תש"ס	תשס"א	תשס"ב	תשס"ג	תשס"ד	
0%	0%	3%	6%	3%	0%	פרהיסטוריה
7%	22%	13%	12%	6%	14%	העת העתיקה
0%	9%	13%	6%	12%	9%	ימי הביניים
13%	4%	26%	6%	18%	23%	העת החדשה עד 1900
67%	48%	35%	65%	48%	55%	המאה ה-20

* התפלגות העבודות בכל שנה אינה מסתכמת ב-100 אחוזים משום שיש עבודות שאינן מתמקדות בתקופה אחת או שלא ברור באיזו תקופה הן מתמקדות.

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

ג. אוניברסיטת בר-אילן

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	
5%	0%	0%	0%	0%	0%	פרהיסטוריה
14%	14%	8%	31%	33%	17%	העת העתיקה
14%	14%	0%	8%	7%	0%	ימי הביניים
9%	10%	17%	23%	33%	0%	העת החדשה עד 1900
55%	47%	75%	38%	20%	50%	המאה ה-20

ד. אוניברסיטת חיפה

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תש"ס-תשס"א*	תשנ"ה	
4%	0%	0%	0%	0%	פרהיסטוריה
4%	0%	29%	11%	13%	העת העתיקה
4%	11%	0%	6%	0%	ימי הביניים
15%	22%	14%	39%	6%	העת החדשה עד 1900
73%	67%	57%	44%	63%	המאה ה-20

* אין נתונים נפרדים לתש"ס ולתשס"א.

ה. אוניברסיטת בן-גוריון

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	
0%	20%	0%	0%	0%		פרהיסטוריה
33%	40%	66%	0%	50%		העת העתיקה
0%	0%	0%	0%	0%		ימי הביניים
0%	20%	0%	50%	50%		העת החדשה עד 1900
66%	20%	33%	50%	0%		המאה ה-20

כאן ראוי להדגיש שלעומת העדיפות הברורה של העת החדשה (ובכללה המאה ה-20) בדיסרטציות, בתכניות הלימודים האוניברסיטאות מקפידות על איזון בין התקופות, מתוך מגמה להקנות לסטודנט ידע בסיסי בכולן. להדגמת הפער בין התפלגות קורסי ההוראה, המשקפת את מדיניות החוגים, לבין התפלגות הדיסרטציות, המשקפת בחירות אינדיווידואליות של כותביהן, מובאים בטבלה 3 הנתונים של האוניברסיטה העברית ושל אוניברסיטת בר-אילן לשנת תש"ס (1999/2000).

טבלה 3: התפלגות הדיסרטיציות והקורסים על נושאים היסטוריים באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בראיילן, תש"ס (1999/2000)

אוניברסיטת בראיילן		האוניברסיטה העברית		
דיסרטיציות	קורסים	דיסרטיציות	קורסים	
0%		4%		פרהיסטוריה
33%	23.67%	15%	16.40%	העת העתיקה
7%	14.01%	8%	11.13%	ימי הביניים
33%	28.02%	15%	26.72%	העת החדשה עד 1900
20%	13.53%	54%	17.41%	המאה ה-20

הטבלה מבליטה שבאוניברסיטה העברית התפלגותם של הקורסים שוויונית יותר מהתפלגותם באוניברסיטת בראיילן. השוואה אל מספר אוניברסיטאות בחו"ל מצביעה על שונות גדולה מבחינת שיעור הדיסרטיציות העוסקות במאה ה-20 מתוך כלל הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים (ראו טבלה 4).

טבלה 4: שיעור הדיסרטיציות העוסקות במאה ה-20 באוניברסיטאות נבחרות, 2003

המאה ה-20	סך כל הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים	האוניברסיטה
0 (0%)	14	יורק ¹²
1 (12.5%)	8	סאותהמפטון
1 (14.3%)	14	אדינבורו
3 (27.3%)	11	לידס
10 (29.4%)	34	פרינסטון ¹³
15 (32.6%)	46	אוקספורד
27 (34.2%)	79	קיימברידג'
22 (41.5%)	53 ¹⁵	ברלין, האוניברסיטה החופשית ¹⁴
13 (44.8%)	29	אוניברסיטת אריזונה ¹⁶

המשך בעמ' 28

12 על האוניברסיטאות הבריטיות ראו לעיל, הערה 10.

13 ראו לעיל, הערה 9.

14 ראו לעיל, הערה 11.

15 סך כל הדיסרטיציות ההיסטוריות הוא 56, אולם כותרות שלוש מהן אינן מאפשרות לקבוע את התקופה שבה הן עוסקות.

16 ראו <http://history.arizona.edu/graduates/dissertations.php>. סך כל הדיסרטיציות ההיסטוריות הוא 55, אולם ב-26 מהן נקוב רק שמו של הכותב והאזור הגאוגרפי שחקר. רשימת הדיסרטיציות מופיעה ללא ציון השנה.

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

המאה ה־20	סך כל הדיסרטציות על נושאים היסטוריים	האוניברסיטה
8 (47.1%)	17	ייל ¹⁷
9 (52.9%)	17	קורנל ¹⁸
42 (57.5%)	73	מאגר דיסרטציות איטלקיות ¹⁹
6 (66.7%)	9	אוניברסיטת לומנוסוב, מוסקווד ²⁰
6 (75.0%)	8	אוניברסיטת סידני, אוסטרליה ²¹

נראה אפוא שבאוניברסיטאות מובילות – פרינסטון, אוקספורד, קיימברידג', ברלין, ייל וקורנל – שיעור הדיסרטציות העוסקות במאה ה־20 נע בין 29 אחוזים ל־53 אחוזים; באוניברסיטאות שדה בריטיות השיעור נמוך יותר.

מחברי דוח של ארגון ההיסטוריונים האמריקאי, שהתפרסם ב־2004, מעירים ששיעור גבוה של דיסרטציות העוסקות במאה ה־20 מנוגד להגדרת ההיסטוריה כחקר מקומות הרחוקים מאתנו בזמן.²² ראוי שסגלי החוגים להיסטוריה באוניברסיטאות ישראל ייתנו דעתם על השאלה אם השיעור הנוכחי של דיסרטציות על המאה ה־20 הנכתבות אצלם אכן רצוי, ואם ניתן להשפיע עליו, למשל בעזרת שינוי המדיניות באשר ללימוד שפות זרות.

1.3. ההתפלגות לפי גישות (או תת־דיסציפלינות) בדיקת הגישות העיקריות שנקטו כותבי הדיסרטציות על נושאים היסטוריים – בדיקה שחייבה עיון יסודי בעבודות עצמן – העלתה את התוצאה המובאת בטבלה 5.

Yale Department of History Newsletter, Spring 2005, p. 13
 17 תודה לירדן קדר על המצאת הנתונים.
 18 ראו Archivio Telematico delle tesi di laurea באתר www.tesidilaurea.it תחת Storia. המאגר כולל 84 דיסרטציות שנכתבו בשנים האחרונות, אבל ב־11 מהן אין הכותרות מאפשרות לקבוע את התקופה.
 19 ראו www.msu.ru/science/dissert/2003/cdis.html. תודה לפרופ' סרגיי סרבריאני (Sergei D. Serebriany) על ההפניה לאתר זה.
 20 הנתונים שהתקבלו מפרופ' ג'ון פריור (John H. Pryor) מאוניברסיטה זו מתייחסים לדיסרטציות שנושאתן אושרו ב־2003.
 21 Thomas Bender, Philip M. Katz, Colin Palmer et al., *The Education of Historians for 22 the Twenty-First Century*, Washington, D.C., 2004, www.historians.org/projects/cge/2004/Report/ch2.html → Fields

טבלה 5: הגישות הנפוצות ביותר בדיסרטציות על נושאים היסטוריים בשלוש אוניברסיטאות, 1985–2000²³

א. האוניברסיטה העברית

דירוג השכיחות*	1985	1995	2000
1	היסטוריה של הרעיונות	היסטוריה חברתית	היסטוריה חברתית
2	היסטוריה חברתית	היסטוריה פוליטית	היסטוריה כלכלית
3	היסטוריה פוליטית; היסטוריה של תרבות, זיכרון ומיתוס**	היסטוריה של דת	היסטוריה פוליטית; דמוגרפיה היסטורית; היסטוריה של הרעיונות
4		סוציולוגיה היסטורית	

ב. אוניברסיטת תל-אביב

דירוג השכיחות	1985	1995	2000
1	היסטוריה חברתית	היסטוריה של תרבות, זיכרון ומיתוס	היסטוריה של הרעיונות
2	היסטוריה של הרעיונות	היסטוריה פוליטית	תולדות האמנות
3	היסטוריה פוליטית	היסטוריה חברתית; היסטוריה של הרעיונות	היסטוריה פוליטית
4	היסטוריה של תרבות, זיכרון ומיתוס		היסטוריה של דת; היסטוריה של תרבות, זיכרון ומיתוס

ג. אוניברסיטת בר-אילן

דירוג השכיחות	1985	1995	2000
1	אין די נתונים	היסטוריה של דת; היסטוריה של תרבות, זיכרון ומיתוס	היסטוריה כלכלית; היסטוריה של דת
2	אין די נתונים		
3	אין די נתונים	היסטוריה פוליטית; היסטוריה של הרעיונות	היסטוריה חברתית; דמוגרפיה היסטורית
4	אין די נתונים		

* המספרים בטור זה מייצגים את דירוג הגישות הנפוצות ביותר.
** כשמספר תחומים מופיעים באותה משבצת, משמע שכולם באותו דירוג.

23 עקב שינויים בשיטת העבודה שחלו במהלך הפרויקט, סך כל הדיסרטציות על נושאים היסטוריים שאושרו בשנה נתונה שונה כאן (אף כי לא במידה רבה) מן הסך הכולל בשאר חלקי הדוח. לכן החלטנו שלא להציג בטבלה 5 נתונים כמותיים מדויקים אלא רק להצביע על מגמות מרכזיות, שטביר להניח שלא הושפעו מן השינויים בשיטת העבודה.

אנו רואים שבשנת 1985 היו אותן ארבע גישות עצמן הנפוצות ביותר באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת תל-אביב (אף כי שתי הראשונות הופיעו בסדר הפוך). לעומת זאת בשנים 1995 ו-2000, שעליהן יש בידינו נתונים משלוש אוניברסיטאות, השוני בין המוסדות בולט הרבה יותר. לדוגמה, ההיסטוריה החברתית, שתופסת את המקום הראשון באוניברסיטה העברית ב-1995 וב-2000, מופיעה ב-1995 במקום השלישי-הרביעי באוניברסיטת תל-אביב וב-2000 אינה מופיעה כלל בין הגישות הנפוצות ביותר; באוניברסיטת בר-אילן איננו מוצאים את ההיסטוריה החברתית בין הגישות הנפוצות של שנת 1995, ואילו ב-2000 היא תופסת את המקום השלישי-הרביעי. ההיסטוריה של הדת, התופסת באוניברסיטת בר-אילן את המקום הראשון-השני ב-1995 וב-2000, מופיעה באוניברסיטה העברית במקום השלישי ב-1995 ובאוניברסיטת תל-אביב במקום הרביעי ב-2000. לפנינו אפוא הבדלים בין האוניברסיטאות, ומסתמנים גם הבדלים בתוך האוניברסיטאות עצמן לאורך זמן. עם זאת ראוי להדגיש מגמות משותפות, למשל ההיסטוריה הפוליטית אינה הגישה הנפוצה ביותר בשום אוניברסיטה בשום שנה.

1.4. ההתפלגות לפי מרחבים גאוגרפיים
טבלה 6 מציגה את התפלגות הדיסרטציות על נושאים היסטוריים לפי המרחבים הגאוגרפיים שהן מתמקדות בהם.

טבלה 6: התפלגות הדיסרטציות על נושאים היסטוריים, תשנ"ה-תשס"ד (1994/5-2003/4), לפי מרחבים, באחוזים*

א. האוניברסיטה העברית

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	
34	28	39	27	46	47	ארץ ישראל
16	19	10	20	4	10	מערב אירופה ומרכז
5	3	8	7	12	16	מזרח אירופה
13	0	16	13	19	0	המזרח התיכון

* התפלגות העבודות בכל שנה אינה מסתכמת ב-100 אחוזים משום שלא כל העבודות עוסקות במרחב מוגדר ומשום שבהרנו להתייחס בטבלאות רק למרחבים העיקריים.

ב. אוניברסיטת תל-אביב

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	
32	33	35	26	35	27	ארץ ישראל
19	21	24	19	8	26	מערב אירופה ומרכז
0	6	0	3	4	0	מזרח אירופה
23	15	6	19	9	0	המזרח התיכון

ג. אוניברסיטת בר-אילן

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	
36	47	0	46	47	17	ארץ ישראל
0	10	0	16	14	17	מערב אירופה ומרכז
14	5	0	8	7	0	מזרח אירופה
18	16	0	23	7	17	המזרח התיכון

ד. אוניברסיטת חיפה

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תש"ס-תשס"א	תשנ"ה	
46	44	29	67	50	ארץ ישראל
4	11	0	6	0	מערב אירופה ומרכז
4	0	0	6	0	מזרח אירופה
19	22	43	6	25	המזרח התיכון

* אין נתונים נפרדים לתש"ס ולתשס"א.

ה. אוניברסיטת בן-גוריון

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	
33	20	33	0	0	0	ארץ ישראל
33	0	0	0	50	0	מערב אירופה ומרכז
0	40	100	0	50	0	מזרח אירופה
33	40	0	0	0	0	המזרח התיכון

אנו רואים שהדיסרטציות העוסקות בארץ ישראל תופסות את המקום הראשון בכל האוניברסיטאות פרט לאוניברסיטת בן-גוריון. אולם שיעורן של דיסרטציות אלו משתנה מאוניברסיטה לאוניברסיטה ומשנה אחת לאחרת: באוניברסיטת חיפה הטווח הוא בין 67 אחוזים ל-29 אחוזים, באוניברסיטה העברית בין 47 אחוזים ל-28 אחוזים (ואולי מסתמנת מגמת ירידה בשנים האחרונות), באוניברסיטת בר-אילן בין 47 אחוזים ל-17 אחוזים ובאוניברסיטת תל-אביב בין 35 אחוזים ל-26 אחוזים בלבד. לעומת זאת בולט באוניברסיטת תל-אביב העיסוק הרב

במערב אירופה ובמרכז והעיסוק המועט במזרח אירופה; באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בר-אילן שיעור הדיסרטציות העוסקות במערב אירופה נמוך יותר מבאוניברסיטת תל-אביב, ואילו שיעור הדיסרטציות העוסקות במזרח אירופה גבוה יותר. אוניברסיטת חיפה בולטת בשיעור הגבוה של דיסרטציות העוסקות במזרח התיכון. השוואה אל התפלגויות הקורסים העלתה שתכניות הלימודים האוניברסיטאיות שומרות על איזון בין המרחבים הגאוגרפיים יותר מן הדיסרטציות. נתונים ממספר אוניברסיטאות בחו"ל מצביעים על הבדלים גדולים מביחנת ההתמקדות בתולדות הארץ שהאוניברסיטה שוכנת בה (ראו טבלה 7).

טבלה 7: שיעור הדיסרטציות העוסקות בהיסטוריה מקומית באוניברסיטאות נבחרות, 2003

האוניברסיטה	סך כל הדיסרטציות על נושאים היסטוריים	ההיסטוריה של הארץ
סאותהמפטון	8	8 (100.0%)
יורק	14	10 (71.4%) ²⁴
מאגר דיסרטציות איטלקיות	73	47 (64.7%)
לידס	11	7 (63.6%)
אוניברסיטת סידני, אוסטרליה	8	5 (62.5%)
אדינבורו	14	7 (50.0%) ²⁵
ייל	17	7 (47.1%)
אוקספורד	46	21 (45.7%)
אוניברסיטת לומונסוב, מוסקוה	9	4 (44.4%)
ברלין, האוניברסיטה החופשית	53	22 (41.5%)
קיימברידג'	79	30 (38.0%)
אוניברסיטת אריזונה	55	19 (34.5%) ²⁶
פרינסטון	34	8 (23.5%)
קורנל	17	4 (23.5%)

למקורות הנתונים המובאים כאן ראו לעיל, הערות 9-11, 16-17, 19-21.

24 מבין עשר דיסרטציות אלו חמש עוסקות בהיסטוריה רגיונלית – שלוש ביוקשר, אחת בלידס ואחת בדרם (Durham).

25 ראוי להדגיש שמבין שבע הדיסרטציות העוסקות בהיסטוריה בריטית חמש עוסקות בהיסטוריה סקוטית.

26 ראוי לציין ש-18 דיסרטציות נוספות עוסקות באמריקה הלטינית.

אנו רואים ששיעור הדיסרטציות העוסקות בהיסטוריה של הארץ נע באוניברסיטאות השדה הבריטיות בין 50 אחוזים ל-100 אחוזים, בעוד שבייל, באוקספורד, בברלין, בקיימברידג', בפרינסטון ובקורנל השיעור נע בין 47 אחוזים ל-23 אחוזים. יש רגליים לסברת הקשר בין מצוינותה של אוניברסיטה לבין שיעור הדיסרטציות הנכתבות בין כתליה על ההיסטוריה הלאומית: הדוח של ארגון ההיסטוריונים האמריקאי שהתפרסם ב-2004 קובע שבעוד שבכל האוניברסיטאות בארצות הברית עמד בשנות ה-90 שיעור הדיסרטציות על נושאים מתחום ההיסטוריה של ארצות הברית על 54 אחוזים, במחלקות להיסטוריה שדורגו על ידי ה-National Research Council ברבעון העליון עמד שיעור זה על 44 אחוזים בלבד, ואילו במחלקות להיסטוריה שדורגו ברבעון התחתון העפיל השיעור ל-75 אחוזים.²⁷

אם נשווה את הנתונים האמורים משנת 2003 לנתוני תשס"ג על שיעורי הדיסרטציות העוסקות בארץ ישראל באוניברסיטאות שלנו, נמצא שהשיעורים של אוניברסיטת בר-אילן ושל אוניברסיטת חיפה קרובים לשיעור של אוקספורד, ואילו השיעורים של אוניברסיטת תל-אביב והאוניברסיטה העברית נמצאים בין השיעורים של קיימברידג' לשל פרינסטון ושל קורנל. אם כן, ככלל מידת ה'פלטטינו-צנטריות' של המחקר ההיסטורי הישראלי אינה יוצאת דופן.

אכן, שימת דגש על ההיסטוריה של המדינה שבה פועל ההיסטוריון (או אף על ההיסטוריה של אזור גאוגרפי אחד בה) מאפיינת את המחקר בארצות רבות. הסיבות לכך גלויות לעין. המקורות על ההיסטוריה של המדינה או של האזור זמינים לחוקר, בין שהם בדפוס ובין שהם בכתבי יד, והוא הדין לספרות המשנית הרלוונטית. כל אלה כתובים על פי רוב בשפה שהיא שפת אמו.²⁸ העיסוק בהיסטוריה הלאומית הועלה על נס על ידי מדינת הלאום במאה ה-19, וגם היום הציבור המשכיל במדינה או באזור מגלה עניין רב בהיסטוריה המקומית. על כן החוקר מוצא בקלות יחסית במוות לפרסומיו, ואף יכול לצפות לחשיפה תקשורתית ולפרסים מטעם גופים מקומיים. כמו כן העיסוק בהיסטוריה המקומית זוכה ללגיטימציה מקצועית בעידן שבו עבודות על נושאים תרבותיים וחברתיים בתא שטח גאוגרפי מצומצם מועלות על נס.

27 ראו לעיל, הערה 22.

28 מבחינה זו המצב שונה כמובן בתחום ההיסטוריה של ארץ ישראל, הן באשר לשפות המקורות והן באשר לשפות הספרות המשנית.

ואולם הדגש על ההיסטוריה המקומית טומן בחובו סכנות: הוא עלול להביא לאי-הכרת ההקשרים והמקבילות ההיסטוריים העל-מקומיים, להצטמצמות שיח החוקרים לקבוצה קטנה, חד-לשונית, ולפרובינציאליזציה של המחקר. דרך אפשרית להתגבר על סכנות אלה היא להוסיף ממד השוואתי לעבודות על נושאים מקומיים. לדוגמה, היסטוריון שמקדיש שנות מחקר ל-Public Works Department של תקופת המנדט הבריטי יבדוק את שהתרחש במושבות בריטיות אחרות, ואולי גם במושבות צרפתיות, ובתוך כך יחשוף את המיוחד להתפתחויות הארץ-ישראליות ואף יצטרף לציבור חוקרים רחב, חוצה גבולות מדיניים ולשוניים.²⁹

כללו של דבר: העיסוק במקומי אין פירושו בהכרח עיסוק בלא-מרכזי, בשולי. כולנו יודעים היום שאפשר לעסוק בכפר נידח בהרי הפירנאים בראשית המאה ה-14 וללמוד ממנו על שורה של עניינים מרכזיים בתולדות המשפחה או האמונה. המרכזיות אינה פועל יוצא של הנושא שבו אנו עוסקים, אלא של השאלות שאנו מציגים בבואנו לעסוק בנושא זה; משמע, אפשר להציג שאלות המתייחסות לתחום מצומצם אך נגזרות ממוקדי דיון מרכזיים ונקשרות אליהם. מידת מרכזיותו של נושא מחקר תלויה אפוא במידה רבה ברוחב אופקיו של ההיסטוריון, ביכולתו לזהות את המהותי, את העקרונות, במושא מחקר הקונקרטי.

1.5. הדגש על ההיסטוריה הפרטיקולרית
אמנם שיעור הדיסרטציות הנכתבות באוניברסיטאות ישראל על תולדות הארץ אינו יוצא דופן בעולם, אך התפלגות הדיסרטציות הישראליות מתייחדת בשיעורן הגבוה של עבודות העוסקות בהיסטוריה הפרטיקולרית שלנו, כלומר ההיסטוריה היהודית, ההיסטוריה של היישוב ומדינת ישראל, ההיסטוריה של הסכסוך הישראלי-ערבי וההיסטוריה של התושבים הלא-יהודים של ארץ ישראל (ראו טבלה 8).
אנו רואים ששיעורן של הדיסרטציות העוסקות בנושאים פרטיקולריים עולה על 65 אחוזים בכל נקודות הזמן פרט לשתיים; ברוב נקודות

29 ראו לעניין זה את הדוח על האוניברסיטאות של סקסוניה התחתית משנת 2000: Forschungsevaluation an niedersächsischen Hochschulen: Geschichte. Bericht der Gutachter. על העמדת דוח זה לרשותנו תודה לפרופ' יירגן קוקה (Jürgen Kocka).

טבלה 8: שיעור הדיסרטיציות העוסקות בנושאים פרטיקולריים בכלל הדיסרטיציות על נושאים היסטוריים בישראל, תשל"ה-תשס"ד (1974/5-2003/4), באחוזים

תשל"ה	תש"ם	תשמ"ה	תש"ן	תשנ"ה	תש"ס	תשס"א	תשס"ב	תשס"ג	תשס"ד	
55.6	28.6	27.3	28.1	27.1	35.5	23.3	22.1	29.6	17.1	היסטוריה יהודית*
11.1	21.4	27.3	18.8	27.1	29.0	20.9	31.2	25.5	14.4	היישוב ומדינת ישראל
5.6	0.0	0.0	3.1	2.1	0.0	1.2	0.0	4.1	1.8	הסכסוך הישראלי-ערבי
5.6	3.6	9.1	9.4	10.4	2.0	4.1	0.0	0.0	7.2	השוואה
16.7	14.3	9.1	12.5	8.3	9.2	8.1	14.3	9.2	8.1	ארץ ישראל: לא-יהודים**
94.6	67.9	72.8	71.9	75	75.7	57.6	67.6	68.4	48.6	סך הכול

* ללא תולדות היישוב ומדינת ישראל, השוואה והסכסוך הישראלי-ערבי.
 ** העבודות העוסקות בתולדות יהודי ארץ ישראל לפני 1882 נמנות עם היסטוריה יהודית; העבודות העוסקות בתולדותיהם אחרי 1882 נמנות עם היישוב ומדינת ישראל.

הזמן הוא עולה על 70 אחוזים; מאז שנת תש"ס מסתמנת מגמה של ירידה.

בטבלה 9 להלן אנו רואים שיש הבדלים גדולים בין האוניברסיטאות מבחינת הדגש על ההיסטוריה הפרטיקולרית. אוניברסיטת בר-אילן היא בעלת השיעור הגבוה ביותר: בשנים אחדות השיעור עמד על 100 אחוזים. אוניברסיטת תל-אביב היא בעלת השיעור הנמוך ביותר – בין 25 אחוזים ל-71 אחוזים. האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת חיפה תופסות עמדות ביניים. מכאן שלאוניברסיטאות השונות יש פרופילים נבדלים מבחינת הדגש על הנושאים הפרטיקולריים.

שיעורי הדיסרטיציות על נושאים פרטיקולריים ראויים לבחינה גם לעומת שיעורי הקורסים על נושאים אלה. בטבלה 10 להלן מוצגים לדוגמה נתוני הקורסים באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בר-אילן.

אנו רואים שיש הבדל ניכר בין שתי האוניברסיטאות גם מן הבחינה הזאת, אבל בשתיהן עולה שיעור הדיסרטיציות הפרטיקולריות על שיעור הקורסים הפרטיקולריים. כלומר גם בעניין זה אנו עדים לפער בין התפלגות קורסי ההוראה, המשקפת את מדיניות החוגים, לבין התפלגות הדיסרטיציות, המשקפת בחירות אינדיווידואליות של הדוקטורנטים.

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

טבלה 9: שיעור הדיסרטציות העוסקות בנושאים פרטיקולריים, תשל"ה-תשס"ד
(1974/5-2003/4), לפי אוניברסיטאות, באחוזים

א. האוניברסיטה העברית

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
13.2	50.0	31.6	26.7	38.6	47.4	26.7	35.7	27.8	50.0	היסטוריה יהודית
18.4	21.9	21.1	20.0	34.6	10.5	20.0	21.4	16.7	12.5	היישוב ומדינת ישראל
0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.7	0.0	0.0	6.3	הסכסוך הישראלי-ערבי
13.2	0.0	0.0	0.0	0.0	10.5	6.7	14.3	5.6	6.3	השוואה
10.5	9.4	18.4	10.0	7.7	21.1	20.0	14.3	22.2	18.8	ארץ ישראל: לא-יהודים
55.3	81.3	71.1	56.7	80.9	89.5	80.1	85.7	72.3	93.9	סך הכול

ב. אוניברסיטת תל-אביב

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
18.2	18.2	5.9	16.1	17.4	6.7	29.4	14.3	25.0		היסטוריה יהודית
18.2	33.3	29.4	12.9	26.1	46.7	17.7	42.9	0.0		היישוב ומדינת ישראל
9.1	0.0	0.0	3.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0		הסכסוך הישראלי-ערבי
0.0	0.0	0.0	6.5	4.4	13.3	11.8	0.0	0.0		השוואה
4.6	3.0	17.7	3.3	13.0	0.0	5.9	14.3	0.0		ארץ ישראל: לא-יהודים
50.1	54.5	53.0	42.0	60.9	66.7	64.8	71.5	25.0		סך הכול

ג. אוניברסיטת בר-אילן

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
18.0	26.0	17.0	23.0	73.0	33.0	75.0	0.0	33.0	100.0	היסטוריה יהודית
18.0	21.0	75.0	31.0	20.0	17.0	25.0	100.0	50.0	0.0	היישוב ומדינת ישראל
0.0	11.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	הסכסוך הישראלי-ערבי
9.0	0.0	0.0	8.0	0.0	17.0	0.0	0.0	0.0	0.0	השוואה
14.0	21.0	0.0	15.0	7.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	ארץ ישראל: לא-יהודים
59.0	79.0	92.0	77.0	100.0	67.0	100.0	100.0	83.0	100.0	סך הכול

כיווני מחקר ההיסטוריה ודגשיו

ד. אוניברסיטת חיפה

תש"ד	תשס"ג	תשס"ב	תש"ס-תשס"א*	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
23.1	11.1	12.5	22.2	12.5					היסטוריה יהודית
46.1	33.3	12.5	44.4	37.5					היישוב ומדינת ישראל
0.0	22.2	0.0	0.0	12.5					הסכסוך הישראלי-ערבי
0.0	0.0	0.0	0.0	0.0					השואה
3.8	0.0	25.0	11.1	0.0					ארץ ישראל: לא-יהודים
73.0	66.6	50.0	77.7	62.5					סך הכול

* אין נתונים נפרדים לתש"ס ולתשס"א.

ה. אוניברסיטת בן-גוריון*

תשס"ד	תשס"ג	תשס"ב	תשס"א	תש"ס	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
0.0	20.0	33.3	100.0							היסטוריה יהודית
33.3	0.0	33.3	0.0							היישוב ומדינת ישראל
0.0	0.0	0.0	0.0							הסכסוך הישראלי-ערבי
0.0	0.0	0.0	0.0							השואה
0.0	20.0	0.0	0.0							ארץ ישראל: לא-יהודים
33.3	40.0	66.6	100.0							סך הכול

* מדובר בדיסרטציות ספורות: תש"ס - 2, תשס"א - 2, תשס"ב - 3, תשס"ג - 5, תשס"ד - 3.

כללו של דבר: ראוי שגלי החוגים להיסטוריה בכל אוניברסיטה ייתנו דעתם על השאלה אם שיעור הדיסרטציות על נושאים פרטיקולריים הנכתבות אצלם הוא אכן השיעור הרצוי, וכן אם בחירתיהם האינדיווידואליות של הדוקטורנטים עשויות להביא ללחץ מצדם, לאחר קליטתם באוניברסיטאות, להדגשת יתר של הנושאים הפרטיקולריים גם בתחום ההוראה: האם קיימת סכנה של הדגשה הולכת וגוברת, לאורך השנים, של הנושאים הפרטיקולריים וזניחה הדרגתית של הנושאים האחרים?

יש רגליים לסברה שאחת הסיבות למשקלן הרב של הדיסרטציות על נושאים פרטיקולריים היא שיטת המימון של האוניברסיטאות

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

טבלה 10: שיעור הקורסים על נושאים היסטוריים העוסקים בנושאים פרטיקולריים, תשל"ה-תש"ס (1974/5-1999/2000), באחוזים

א. האוניברסיטה העברית

תש"ס	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
29.2	29.3	29.7	40.0	36.0	25.6	היסטוריה יהודית
5.9	6.8	3.9	5.6	5.6	2.8	היישוב ומדינת ישראל
0.8	1.4	1.0	1.0	0.3	1.1	הסכסוך הישראלי-ערבי
3.0	3.2	2.9	4.1	2.8	2.0	השואה
9.1	8.8	7.7	9.6	9.1	10.1	ארץ ישראל: לא־יהודים
48.0	49.5	45.2	60.3	53.8	41.6	סך הכול

ב. אוניברסיטת בר-אילן

תש"ס	תשנ"ה	תש"ן	תשמ"ה	תש"ם	תשל"ה	
34.0	45.3	41.7	45.1	45.1	56.2	היסטוריה יהודית
6.7	5.3	5.4	6.6	5.3	5.3	היישוב ומדינת ישראל
1.0	1.3	1.2	0.6	0.9	1.1	הסכסוך הישראלי-ערבי
2.4	2.7	4.2	0.6	4.4	2.1	השואה
28.0	24.9	15.1	28.6	23.9	22.1	ארץ ישראל: לא־יהודים
72.1	79.5	67.6	81.5	79.6	86.8	סך הכול

על ידי ות"ת, שיטה הדורשת סיום לימודי התואר השלישי בזמן קצר יחסית. יש בכך תמריץ שלילי ללימוד שפות, המחייב השקעה של זמן ניכר ולעתים אף שהייה בחו"ל, ותמריץ חיובי לבחירת נושא שאינו מחייב שליטה בשפה זרה. ראוי אפוא לתת את הדעת על בעיה זאת ולשקול את שינויה של שיטת המימון בכל הנוגע לתלמידי היסטוריה המעוניינים ללמוד שפה זרה, או שפות זרות, לצורך בחירה בנושא שאינו פרטיקולרי. יתר על כן, על חברי הסגל לדרבן את הסטודנטים בעלי הפוטנציאל המחקרי ללמוד שפה זרה, או שפות זרות, כבר בשלב הלימודים לתואר הראשון.

2. עדות הדוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע

דרך נוספת לעמוד על כיווני מחקר ההיסטוריה ודגשיו היא בחינת הפרויקטים בנושאים היסטוריים שזכו למימונה של הקרן הלאומית

למדע. הקרן ידועה בהליך השיפוט הקפדני שלה. רשימת הפרויקטים שזכו למימון הקרן כוללת אפוא את הצעות המחקר בנושאים היסטוריים שהוערכו כטובות ביותר.

בחינת הדוחות השנתיים של הקרן מאפשרת לזהות את הפרויקטים בנושאים היסטוריים בין שהם מוגדרים "היסטוריה" ובין שאינם מוגדרים כך. הדוחות אף מציינים את המוסד שמגיש הפרויקט עובד בו. לכן אפשר ללמוד מהם על התפלגויות שהקרן, מן הסתם, לא נתנה דעתה עליהן (לפי תקופות, לפי מרחבים ולפי פרטיקולריות) וכן לעמוד על הצלחתם היחסית של ההיסטוריונים מהאוניברסיטאות השונות אשר בחרו להגיש את הצעותיהם לקרן.

בחרנו לבדוק את הדוחות השנתיים של הקרן בתריסר השנים תשנ"ה–תשס"ו. אנו ערים לכך שהיסטוריונים רבים מעדיפים לעבוד בכוחות עצמם, ללא הזדקקות לעוזרי מחקר, ועל כן אינם פונים לקרן כלל (אם כי אצל ההיסטוריונים הצעירים יותר גוברת הנכונות לכך). מכל מקום, מטרת הבדיקה שלנו היא להתחקות בראש ובראשונה אחר כיווני המחקר של קבוצת היסטוריונים בוגרים יותר מכותבי דיסרטציות.

2.1. ההתפלגות לפי תקופות

חלוקת הפרויקטים לאלה העוסקים בתקופות שעד שנת 1900 ולא לאלה העוסקים במאה העשרים הביאה לתוצאה המוצגת בטבלה 11.

טבלה 11: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בתקופות שלפני 1900 ובמאה ה-20, תשנ"ה–תשס"ו (1994/5–2005/6)

שיעור המאה ה-20 מסך הכול	סך הכול	המאה ה-20	לפני 1900	
19.7%	66	13	53	תשנ"ה–תשנ"ז
16.4%	61	10	51	תשנ"ח–תש"ס
17.3%	81	14	67	תשס"א–תשס"ג
30.7%	163	50	113	תשס"ד–תשס"ו

מקור: הדוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע, תשנ"ה–תשס"ו.

אנו עדים כאן ליציבות בשיעור הפרויקטים העוסקים במאה ה-20 בשנים תשנ"ה–תשס"ג ולגידול רב בשיעור זה בשנים תשס"ד–תשס"ו.

אולם גם לאחר הגידול נופל השיעור האמור במידה רבה משיעור העיסוק במאה ה־20 בדיסרטציות שאושרו בשנים אלה (ראו לעיל, טבלה 2). אפשר שייצוג נמוך יחסית זה של פרויקטים העוסקים במאה ה־20 נובע מכך שלרשותם של היסטוריונים של המאה ה־20 עומדות קרנות חלופיות, ולכן רק חלקם פונים לקרן הלאומית למדע. ואולי הייתה התעניינותם של הדוקטורנטים במאה ה־20 גדולה יותר מזו של החוקרים שהגישו את הצעותיהם לקרן, ואולי הצעות רבות שהוגשו לקרן ועסקו במאה ה־20 לא נמצאו ראויות לתמיכה. סוגיה זאת טעונה בדיקה נוספת.

טבלה 11 מצביעה גם על זינוק שחל בשנים האחרונות במספר הפרויקטים ההיסטוריים שזכו למימונה של הקרן.

בטבלה 12 מוצג פירוט נתוני האוניברסיטאות בשנים יחידות. הטבלה מבליטה את הדומיננטיות הרבה של היסטוריוני שתי האוניברסיטאות הגדולות בין הזוכים למימונה של הקרן באמצע שנות ה־90. דומיננטיות זאת הצטמצמה בשנים האחרונות: בשנים תשנ"ה-תשנ"ז זכו למימון 31 פרויקטים של היסטוריוני האוניברסיטה העברית ו־31 פרויקטים של היסטוריוני אוניברסיטת תל-אביב, כשהמספר הכולל של הפרויקטים הזוכים היה 66; בשנים תשנ"ח-תש"ס זכו 19 פרויקטים בירושלים ו־22 פרויקטים בתל-אביב מתוך סך כולל של 61 פרויקטים זוכים; בשנים תשס"א-תשס"ג זכו 31 פרויקטים בירושלים ו־30 בתל-אביב מתוך סך כולל של 81; ואילו בתשס"ד-תשס"ו זכו 70 פרויקטים בירושלים ו־47 בתל-אביב מתוך 163 פרויקטים זוכים בסך הכול.

מן הטבלה עולה ששיעור המתמקדים במאה ה־20 בקרב היסטוריוני אוניברסיטת תל-אביב אשר הפרויקטים שלהם זכו למימון הקרן גדול בהרבה משיעורם בקרב היסטוריוני האוניברסיטה העברית. כמו כן שיעור העוסקים במאה ה־20 גבוה יחסית בקרב זוכי אוניברסיטאות חיפה ובן-גוריון ונמוך בקרב זוכי אוניברסיטת בר-אילן.

2.2. ההתפלגות לפי מרחבים גאוגרפיים

בדיקת שיעור הפרויקטים העוסקים בארץ ישראל לעומת שיעור הפרויקטים העוסקים בכל שאר המרחבים הגאוגרפיים הביאה לתוצאות המוצגות בטבלה 13.

טבלה 12: פרוקטום על נושאים היסטוריים העוסקים בתקופות שלפני 1900 ובמאה ה-20, תשנ"ד-תשס"ו (1994/5-2005/6), לפי מוסדות ושנים

לפני 1900

תש"י	תש"ח	תש"ד	תש"ג	תש"ב	תש"א	תש"ט	תש"ט	תשנ"ח	תשנ"ז	תשנ"ו	תש"ה	
19	21	18	10	8	6	4	7	7	8	8	13	דאנוברסיטה העברית
13	11	10	10	9	6	6	7	7	6	9	8	תל-אביב
3	4	1	5	3	4	2	3	1	1			בר-אילן
2	4		1	1	1	2	2					חיפה
3	1	3	2	1			1	1				בן-גוריון
												הטכניון
40	41	32	28	22	17	15	20	16	15	17	21	סך הכול

המאה ה-20

תש"י	תש"ח	תש"ד	תש"ג	תש"ב	תש"א	תש"ט	תש"ט	תשנ"ח	תשנ"ז	תשנ"ו	תש"ה	
6	3	3	1	4	2	1					2	דאנוברסיטה העברית
5	4	4	2	1	2	2	1	1	3	3	2	תל-אביב
1	1											בר-אילן
4	4	4							1	1	1	חיפה
3	4	3		1	1	2	2	1				בן-גוריון
1												הטכניון
20	16	14	3	6	5	5	3	2	4	4	5	סך הכול
60	57	46	31	28	22	20	25	18	19	21	26	טיכום כולל
33.3%	28.1%	30.4%	7.9%	21.4%	22.7%	25.0%	13.0%	11.1%	21.1%	19.0%	19.2%	שיעור המאה ה-20 מסך הכול

מקור: הדוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע, תשנ"ד-תשס"ו.

טבלה 13: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בארץ ישראל
ובמרחבים אחרים, תשנ"ה-תשס"ו (2005/6-1994/5)

שיעור ארץ ישראל מתוך סך הכול	סך הכול	מרחבים אחרים	ארץ ישראל	
27.3%	66	48	18	תשנ"ה-תשנ"ז
34.4%	61	40	21	תשנ"ח-תש"ס
19.8%	81	65	16	תשס"א-תשס"ג
20.8%	163	130	33	תשס"ד-תשס"ו

מקור: הדוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע, תשנ"ה-תשס"ו.

אנו רואים שבניגוד לשיעור העיסוק במאה ה-20 אין מסתמנת מגמה ברורה באשר לשיעור העיסוק בארץ ישראל. עם זאת ראוי לשים לב ששיעור העיסוק בארץ ישראל בפרויקטים שאושרו על ידי הקרן בשנים תשס"א-תשס"ו נמוך בהרבה משיעור העיסוק בארץ ישראל בדיסרטציות שאושרו בשנים תשס"א-תשס"ד (ראו לעיל, טבלה 6). אפשר לשער שהתעניינותם של הדוקטורנטים בארץ ישראל הייתה גדולה יותר מזו של החוקרים שהגישו את הצעותיהם לקרן, ואולי הצעות רבות שהוגשו לקרן ועסקו בארץ ישראל לא נמצאו ראיות לתמיכה.

בטבלה 14 מוצג פירוט הנתונים לאוניברסיטאות בשנים יחידות. אנו רואים שבשנים תשס"א-תשס"ו שיעור העוסקים בארץ ישראל בקרב היסטוריוני האוניברסיטה העברית שהפרויקטים שלהם זכו למימון הקרן היה גדול יותר משיעורם בקרב היסטוריוני אוניברסיטת תל-אביב. כן מבליטה הטבלה את השיעור הנמוך של העוסקים בארץ ישראל בקרב היסטוריוני אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בר-אילן אשר זכו לתמיכת הקרן. שיעור נמוך זה בולט במיוחד נוכח השיעור הגבוה של דוקטורנטים בשתי אוניברסיטאות אלו אשר כתבו דיסרטציות על נושאי ארץ ישראל באותן שנים עצמן (ראו לעיל, טבלה 6).

2.3. הדגש על ההיסטוריה הפרטיקולרית

בדיקת שיעור הפרויקטים העוסקים בנושאים פרטיקולריים (כלומר היסטוריה של ארץ ישראל והיסטוריה של היהודים) מתוך כלל הפרויקטים הביאה לתוצאות המוצגות בטבלה 15 להלן.

טבלה 15: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בנושאים פרטיקולריים, תשנ"ה-תשס"ו (1994/5-2005/6)

שיעור הנושאים הפרטיקולריים	סך הכול	הנושאים הפרטיקולריים	
60.6%	66	40	תשנ"ה-תשנ"ז
63.9%	61	39	תשנ"ח-תש"ס
63.0%	81	51	תשס"א-תשס"ג
55.8%	163	91	תשס"ד-תשס"ו

מקור: הדוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע, תשנ"ה-תשס"ו.

שיעורים גבוהים אלה של הפרויקטים העוסקים בנושאים פרטיקולריים עדיין נמוכים משיעור הדיסרטציות העוסקות בנושאים אלה ואושרו באותן השנים (ראו לעיל, טבלה 8). הירידה הקלה בשיעור הפרויקטים האמורים בשנים תשס"ד-תשס"ו עולה בקנה אחד עם הירידה בשיעור הדיסרטציות האמורות בשנים תשס"א-תשס"ד.

בטבלה 16 מוצג פירוט הנתונים לאוניברסיטאות בשנים יחידות. השוואה בין הפרויקטים שאושרו להיסטוריוני האוניברסיטה העברית לבין אלה שאושרו להיסטוריוני אוניברסיטת תל-אביב מעלה ששיעור הפרויקטים על נושאים פרטיקולריים בירושלים גבוה בהרבה ובעקיבות משיעורם של פרויקטים אלה בתל-אביב. בדומה לכך אנו עדים לשיעור גבוה של פרויקטים פרטיקולריים באוניברסיטת בר-אילן ובאוניברסיטת בן-גוריון, ולשיעור נמוך שלהם באוניברסיטת חיפה. שיעור נמוך זה בולט על רקע השיעור הגבוה בהרבה של דיסרטציות על נושאים פרטיקולריים שנכתבו באוניברסיטת חיפה באותן שנים עצמן (ראו לעיל, טבלה 9).

באופן כללי אצל ההיסטוריונים שזכו למימון הקרן ניכרת מגמה פחותה לפרטיקולריות ולהתמקדות במאה ה-20 לעומת כותבי הדיסרטציות. אפשר שלפנינו הבדל בין-דורי, ובני הדור הצעיר יותר נוטים לנושאים קרובים מבחינת המקום, התרבות והזמן. ראוי לבדוק השערה זאת בדרכים נוספות (למשל, בדיקת נושאי כל הפרויקטים בנושאים היסטוריים שהוגשו לקרן הלאומית למדע, ולא רק הפרויקטים אשר זכו למימון). מכל מקום, התמונה העולה מנתוני הדיסרטציות מחייבת את החוגים להיסטוריה ואת בתי הספר להיסטוריה לדון בשאלה אם אמנם יש להסכין עם התכנסותם של מחקרי בני הדור הצעיר אל נושאים קרובים בזמן, במקום ובתרבות. מומלץ גם שסגל ההיסטוריונים בכל

טבלה 16: פרויקטים על נושאים היסטוריים העוסקים בנושאים פרויקולריים, תשנ"ד-תשס"ו (5/1994-2005/6), לפי מוסדות ושנים

נושאים פרויקולריים

תשנ"ו	תשנ"ז	תשנ"ח	תשנ"ט	תש"ס	תשס"א	תשס"ב	תשס"ג	תשס"ד	תשס"ה	תשס"ו
13	7	5	2	3	4	6	8	15	14	16
2	5	5	2	3	4	6	5	7	6	6
	1		2	2	3	2	3	1	3	2
	1	2	3	3	1	1		3	2	4
									4	4
										1
15	13	11	11	13	14	20	16	29	29	33

נושאים אחרים

תשנ"ו	תשנ"ז	תשנ"ח	תשנ"ט	תש"ס	תשס"א	תשס"ב	תשס"ג	תשס"ד	תשס"ה	תשס"ו
1	1	2	3	5	2	1	3	6	10	9
9	7	3	6	5	4	4	7	7	9	12
		1	1	1	1	1	2	1	2	2
1			2	2	1	1	1	1	6	2
							2	3	1	2
11	8	6	12	7	8	7	15	17	28	27

סיכום כולל	26	21	19	18	23	20	22	28	31	46	57	60
שעור הפרויקטים על נושאים פרויקולריים	57.7%	61.9%	63.2%	61.1%	47.8%	65.0%	63.6%	70.4%	51.6%	63.0%	50.9%	55.5%

מקור: דוחות השנתיים של הקרן הלאומית למדע, תשנ"ד-תשס"ו.

אוניברסיטה ישראלית ייזום הקמה של ועדת ייעוץ בין-לאומית, שתסקור ותעריך את מצב המחקר מדי כמה שנים ותגבש הצעות לשיפור.

3. קבוצות המחקר של המכון ללימודים מתקדמים כדגם אפשרי

המכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית הוא מוסד לאומי למחקר אקדמי. בכל שנה פועלות בו שלוש או ארבע קבוצות מחקר שעוסקות בנושא כלשהו בתחום המקצועות העיוניים במדעי הרוח, במדעי הטבע, במדעי החברה ובמשפטים. כל קבוצה קמה ביזמתו של חוקר מסוים (זה שנים אחדות אין הוא חייב להיות ישראלי) אשר מציע לוועדה האקדמית של המכון נושא, תכנית עבודה והרכב של קבוצת מחקר (בדרך כלל ארבעה מאוניברסיטאות שונות בארץ וארבעה מאוניברסיטאות חו"ל). הוועדה האקדמית, המונה שמונה חברים – ובהם שני נציגי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ונציג מחו"ל – בוחרת במספר הצעות, וקבוצות המחקר אשר נבחרו באות לירושלים כשנתיים אחר כך. מקובל שבכל שנה עוסקת אחת הקבוצות בנושא בתחום לימודי היהדות.

לשנים 1975–2007 נבחרו 109 קבוצות מחקר. מהן 50 עסקו (או עוסקות) בנושא היסטורי מובהק או בנושא בעל ממד היסטורי. הסתכלות בנושאי 50 הקבוצות מגלה שרק ארבע מהן עסקו בארץ ישראל ורק שמונה – במאה ה-20. השוני לעומת התפלגות הדיסרטרציות והתפלגות הפרויקטים שזכו לתמיכת הקרן הלאומית למדע אכן בולט לעין.

כשאנו בוחנים את רשימת נושאייהן של קבוצות המחקר על פי ממד הפרטיקולריות, מתגלה התמונה המוצגת בטבלה 17.

טבלה 17: קבוצות המחקר על נושאים היסטוריים במכון ללימודים מתקדמים, 1975–2007, על פי ממד הפרטיקולריות

נושאים פרטיקולריים עם ממד השוואתי	נושאים פרטיקולריים	סך כל הנושאים ההיסטוריים	
3	6	16	1985–1975
3	6	12	1996–1986
13	4	22	2007–1997
19	16	50	סך הכול

מקור: המכון ללימודים מתקדמים.

אנו רואים שבמשך כל שנות קיומו של המכון עסק הרוב הגדול של קבוצות ההיסטוריה בנושאים בעלי ממד פרטיקולרי. ואולם בעוד שבשני העשורים הראשונים לקיום המכון פעלו בו שתי קבוצות שעסקו בנושא פרטיקולרי מובהק כנגד כל קבוצה שנושאה הפרטיקולרי נדון במסגרת השוואתית כלשהי, בעשור האחרון התהפכו היוצרות וכנגד כל קבוצה שעסקה בנושא פרטיקולרי מובהק אנו מוצאים שלוש קבוצות שדנו בנושא פרטיקולרי במסגרת השוואתית.

חריגה זאת מן הפרטיקולריות באמצעות הוספתו של ממד השוואתי יכולה לשמש דגם למחקר מכונס פחות בעצמו, מקושר יותר למוקדי דיון מרכזיים, ועל כן מבטיח יותר.

אף כי יש חפיפה מסוימת בין חברי קבוצות המחקר במכון ללימודים מתקדמים לבין מגישי ההצעות לקרן הלאומית למדע, יוזמי קבוצות המחקר הקובעים את תוכני הדיון בקבוצות נמנים עם ותיקי המקצוע ומשתייכים על פי רוב לקבוצת גיל בוגרת יותר מזו של מגישי ההצעות לקרן. ההתבוננות בנושאי הדיסרטציות, בנושאי המחקרים שזכו לתמיכת הקרן הלאומית למדע ובנושאייהן של קבוצות המחקר בתחום ההיסטוריה במכון ללימודים מתקדמים מאפשרת לעקוב אחר מאפייני הפעילות בשלושה חתכי זמן, או דורות אקדמיים, ולהסיק בין השאר שהעיסוק בנושאים פרטיקולריים נמצא במגמת עלייה.

ג. האימפקט של מחקר ההיסטוריה בישראל: ניסיון ראשון לאומדן כמותי ואיכותני

לית מאן דפליג שהיכולת לאמוד בצורה אמינה הישגים בתחום מחקר ההיסטוריה בפרט, ובתחום מדעי הרוח בכלל, חשובה גם לחוקר ולמוסד שבו הוא פועל, גם למערכת האוניברסיטאית ולציבור בארצו וגם לקהיליית החוקרים בעולם כולו. ואולם מן המפורסמות הוא שיכולת זאת מוגבלת. ה־Arts and Humanities Citation Index מוטה עד מאוד לטובת כתבי העת המקצועיים המתפרסמים בשפה האנגלית; יתר על כן, מעצם טיבו אין האינדקס מאפשר להעריך את המחקר הרואה אור בספרים ובמונוגרפיות, אשר מהווה כידוע חלק מהותי של המחקר במדעי הרוח. משמע, הדרך לאומדן ההישגים הנהוגה בתחום מדעי הטבע אינה יעילה בתחום מדעי הרוח.³⁰

מכאן הנטייה להעריך את הישגי המחקר בתחום זה באמצעות הערכת עמיתים מומחים (peer review). הליך זה, המחייב התייחסות פרטנית לפרסומיו של כל חוקר, מחייב השקעת זמן רב, ועל כן הוא מוגבל למסגרת מצומצמת. אף המאמץ היומרני ביותר בתחום זה, ה־Research Assessment Exercise, מוגבל לממלכה המאוחדת לבדה ואינו מאפשר להעריך עבודה של חוקר יחיד או של מחלקה אוניברסיטאית שלמה בהשוואה לעבודות של חוקרים או של מחלקות בארצות אחרות. עם זאת, העבודה המושקעת בכל Research Assessment Exercise היא עצומה: הבדיקה הבאה, שתוצאותיה תפורסמנה ב־2008, תתבסס על דוחות של כ־70 צוותי הערכה. למשל, הצוות שיבדוק את איכות המחקרים של היסטוריוני הממלכה המאוחדת אמור להעריך כל עבודה (בין שנדפסה ובין שפורסמה באורח אלקטרוני) על פי

³⁰ לדיון מפורט ראו 'Judging Research on Its Merits: An Advisory Report by the Council for the Humanities and the Social Sciences Council', Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, Amsterdam, May 2005, www.knaw.nl/publicaties/pdf/20051029.pdf. להצעה לפיתוח שיטה אשר תאמוד אימפקט של ספרים במדעי הרוח ראו L. Carr et al., 'Extending Journal-Based Research Impact Assessment to Book-Based Disciplines', <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/12725/01/bookcite.htm>

המקוריות, התרומה לקידום הידע וההבנה, היקף או טווח המחקר וקפדנות הביצוע.³¹

ואולם עם הופעתם של מנועי החיפוש האלקטרוניים עשויה להתאפשר כבר בעתיד הקרוב תחילתה של הערכה כמותית מהימנה, בהשקעת מאמץ מועט, של האימפקט היחסי של חוקר בודד, או של מחלקה אוניברסיטאית, בחתכים השוואתיים שונים. המבטיח שבמנועי החיפוש האלה הוא www.books.google.com, אשר מעלה כהרף עין את מספר הפעמים שצוטטו הן ספריו והן מאמריו של חוקר נתון בספרים שנסרקו ונכללו במאגר מנוע החיפוש. הצוות המתפעל את מנוע החיפוש החל בסריקת הספרים המצויים בספריות האוניברסיטאיות של הרווארד, מישיגן, סטנפורד ואוקספורד, וכן ב־New York Public Library. כן נסרקו ספרים היוצאים לאור על ידי שורה של ארוכה של מו"לים. כיום נסרקו ספרים הכתובים אנגלית, צרפתית, איטלקית, גרמנית, ספרדית, הולנדית ופורטוגלית, והכוונה היא להרחיב את הסריקה לשפות נוספות. לאחרונה נכללו במאגר הזה ציטוטים באות לטינית מספרים בעברית ובשפות אחרות שאינן נכתבות בכתב לטיני. לא מכבר הועלתה ההערכה שבכל שנה נסרקו בשביל המאגר כעשרה מיליון ספרים (מתוך כ־65 מיליון כותרים קיימים בסך הכול).³² במילים אחרות, בעתיד הנראה לעין יאפשר מנוע החיפוש לגלות בתוך שניות כמה פעמים צוטטו ספריו ומאמריו של חוקר נתון בספרים המחקריים הכתובים באות לטינית; כן ניתן יהיה למצוא את ציטוטי עבודותיו הכתובות באות לטינית המופיעים בספרים הכתובים באות אחרת. אבל כבר עתה מאפשר מנוע החיפוש הזה לקבל תמונה ברורה למדי של האימפקט המחקרי היחסי.³³

השימוש ב־www.books.google.com משופע בבעיות. ראשית, סריקת הספרים עדיין בעיצומה, ועל כן תוצאות החיפוש משתנות בהתמדה. שנית, המנוע מספק נתונים על אימפקט כמותי גרידא של מחקרים, ולא על איכותם; והרי ידוע שגם מחקר נחות עשוי להיות מצוטט פעמים

31 על הבדיקה כולה ראו www.rae.ac.uk; על דרך הבדיקה של המחקרים ההיסטוריים ראו www.rae.ac.uk/pubs/2006/01/docs/n62.pdf.

'The Future of Books: Not Bound by Anything', *The Economist*, 24 March 2007, 32 p. 86

33 תודה ל־Google Book Search Team על ההיתר לפרסם נתונים המבוססים על חיפוש בעזרת books.google.com ועל התשובות על שורה של שאלות טכניות.

הרבה, ולו רק כדי להוקיעו על טעויותיו. שלישית, מנוע החיפוש מלמד על מספר הציטוטים של ספרים או מאמרים של חוקר נתון המופיעים בספרים, אך אינו מספק מידע כלשהו על מספר ציטוטיהם במאמרים. רביעית, בשלב זה של פיתוחו המנוע אינו מבחין בין מאמר שהחוקר כתב לבין מאמר המופיע בספר שהוא ערך: שניהם נזקפים לזכותו. חמישית, המנוע אינו מספק מידע על ציטוטים הכתובים באות שאינה לטינית.

אף על פי כן יש הצדקה לשימוש ניסיוני וזהיר במנוע חיפוש זה לשם אומדן ראשוני של אימפקט מחקר ההיסטוריה הישראלי. לפנינו מכשיר המאפשר לעמוד על האימפקט, הן של ספרי חוקר נתון והן של מאמריו, כפי שהוא בא לידי ביטוי בספרים המתפרסמים היום בתחום מקצועו; משמע, המכשיר הזה עדיף על פני ה־Arts and Humanities Citation Index, אשר אינו מאפשר לעמוד על האימפקט של מחקרים המתפרסמים בצורת ספר. קלות ניצולו של מנוע החיפוש לשם בדיקת אימפקט המחקר עומדת בניגוד בולט למאמצים מורכבים ויקרים כמו ה־Research Assessment Exercise, שאף הוא, אגב, מעורר ביקורת. אי־ההבחנה של www.books.google.com בין מאמר שחוקר כתב לבין מאמר בספר שערך היא אכן בעייתית, אך ניתן לטעון שעצם העובדה שמאמרים אשר הופיעו בעריכתו של חוקר זוכים לציטוט מוסיפה ליוקרתו בתחום מקצועו. הוא הדין לאזכורים שתוכנם הבעת תודה. היעדר המידע על ציטוטים הכתובים באות שאינה לטינית אכן מונע אפשרות ללמוד על האימפקט המחקרי של עבודות שנכתבו בעברית או בערבית, אבל אפשר ללמוד על האימפקט של היסטוריון העוסק בתולדות היהודים או בעולם האסלאם על הספרות המקצועית הנכתבת בכתב לטיני. אשר לחשש שמנוע החיפוש יעיד על ציטוט חוזר ונשנה של עבודה לשם הוקעתה, הרי שהבדיקה שלנו, שתוצאותיה מוצגות להלן, לא העלתה אלא מקרים בודדים מסוג זה. את האפשרות שהחיפוש באמצעות המנוע יפלה לרעה חוקר שציטוטיו נבדקו קודם לבדיקת ציטוטיו של חוקר אחר, בגלל התעדכנותו המתמדת של המאגר, ניסינו למנוע בכך שבדקנו באותו יום עצמו את הציטוטים של כל ההיסטוריונים הפועלים בתת־תחום מסוים; כל התת־תחומים נבדקו בשבוע שהסתיים ב־15 באוגוסט 2006. כן ניסינו לאמוד, ולו בקירוב, את תוקפם (validity) של הנתונים אשר הפקנו באמצעות www.books.google.com בבדיקה כמותית עצמאית לחלוטין. לבסוף,

ערכנו בקרה על אופיים הכמותי המובהק של הנתונים שהפקנו באמצעות www.books.google.com על ידי איסוף נתונים איכותניים בדרכים אחרות.

בניסיון הראשוני הנוכחי לאמוד את האימפקט של מחקר ההיסטוריה הישראלי בחרנו בארבעה תת-תחומים: היסטוריה של העת העתיקה (יוון ורומא); היסטוריה של עולם האסלאם עד שנת 1800 לערך; היסטוריה 'כללית' של ימי הביניים האירופיים; היסטוריה יהודית מן המאה השביעית עד אמצע המאה השמונה-עשרה.³⁴ בחרנו לבדוק את האימפקט הכמותי באמצעות נתוני www.books.google.com באשר לחוקרים בדרגת פרופסור-מנ-המניין ובדרגת פרופסור-חבר שנמנו עם הסגל בשנת תשס"ו.³⁵ אשר לאימפקט האיכותני: בתחום ההיסטוריה של העת העתיקה בדקנו את ה-*Journal of Roman Studies* בשנים 1986-2005, את המהדורה החדשה של ה-*Cambridge Ancient History* ואת רשימת החברים של ה-*American Philosophical Society*. בתחום ההיסטוריה של עולם האסלאם ותולדות ימי הביניים האירופיים בדקנו את שיעור הישראליים מכלל המחברים שמאמריהם הודפסו מחדש בסדרת *Variorum*; בתת-תחום הראשון בדקנו גם את שיעור הישראליים במחברי הערכים של המהדורה השנייה של ה-*Encyclopaedia of Islam* ושל ה-*Encyclopaedia of the Qur'an*, ובתת-תחום השני בדקנו את המהדורה החדשה של ה-*Cambridge Medieval History* ואת רשימת חברי החוץ של ה-*Medieval Academy of America*.

1. היסטוריה של העת העתיקה

בדיקת הציטוטים באמצעות מנוע החיפוש מעלה את הממצאים המובאים בטבלות 18-19 באשר לפרופסורים-מנ-המניין ולפרופסורים-חברים בתחום זה שהיו חברי סגל בשנת תשס"ו.

34 אמנם רוב ההיסטוריונים הישראליים עוסקים בעת החדשה, אך מסיבות טכניות בחרנו להסתפק בתת-תחומים האמורים.

35 על דרך הבדיקה באמצעות מנוע החיפוש ראו להלן, נספח א.

טבלה 18: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של העת העתיקה בדרגת פרופסור-מנ-המניין, לפי אוניברסיטה³⁶

ממוצע הציטוטים	טווח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב- books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
151.0	215-40	453	3	האוניברסיטה העברית
115.0	234-35	460	4	תל-אביב
96.0		96	1	בר-אילן
30.0		30	1	חיפה
115.3	234-30	1,039	9	סך הכול

טבלה 19: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של העת העתיקה בדרגת פרופסור-חבר, לפי אוניברסיטה

ממוצע הציטוטים	טווח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב- books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
108.0		108	1	האוניברסיטה העברית
104.0		104	1	בר-אילן
37.0		34	1	תל-אביב
1.0		1	1	בן-גוריון
62.5	108-1	250	4	סך הכול

אנו רואים שממוצע הציטוטים של הפרופסורים-מנ-המניין הוא כפליים מזה של הפרופסורים-החברים; אבל יש פרופסורים-מנ-המניין שמספר ציטוטיהם מגיע לפחות משליש ממוצע הציטוטים של אנשי הסגל בדרגתם, ויש פרופסורים-חברים שמספר ציטוטיהם נופל אך במעט מממוצע הציטוטים של הפרופסורים-מנ-המניין. כן ראוי לשים לב שמספר הפרופסורים-מנ-המניין כמעט כפול מזה של מספר הפרופסורים-החברים.

ניסינו לאמוד את תוקף הנתונים דלעיל באשר להיסטוריוני העת העתיקה באמצעות הפקת הנתונים עליהם גם מכרכי *L'Année philologique*. כל כרך בסדרה זאת, המופיעה מאז 1928, מונה את הספרים, המאמרים והביקורות בתחום העת העתיקה אשר ראו אור בשנה מסוימת. אף כי מטרת הסדרה היא להציג את כל הפרסומים, אין היא מושגת במלואה: אחד מחברי הצוות שלנו מצא שבפרק הזמן

³⁶ הנתונים מתייחסים לחברי סגל בחוגים להיסטוריה וכן בחוגים אחרים העוסקים בתולדותיה של תקופה זאת. תודה לפרופ' בנימין איזק על שסייע בזיהוים של חברי סגל אלה.

שבחרנו להתמקד בו צוינו ב־*L'Année philologique* רק 11 מתוך 32 מאמרים שפרסם, ואילו 20 ביקורותיו לא צוינו כלל. אף על פי כן מהווים נתוני *L'Année philologique* את הקירוב הטוב ביותר לסך כל התפוקה המחקרית בתחום ההיסטוריה של העת העתיקה.

טבלה 20: פרסומי היסטוריונים ישראלים של העת העתיקה בשנים 1985–2004 על פי *L'Année philologique*, לפי אוניברסיטה

א. היסטוריונים שהם עתה בדרגת פרופסור־מ־המניין

ממוצע הביקורות שנכתבו עליהם (סה"כ)	ממוצע הביקורות שכתבו (סה"כ)	ממוצע המאמרים (סה"כ)	ממוצע הספרים – עריכה (סה"כ)	ממוצע הספרים (סה"כ)	מספר החוקרים	האוניברסיטה
24.33 (73)	0.66 (2)	10.3 (31)	4.00 (12)	3.00 (9)	3	האוניברסיטה העברית
21.75 (87)	0.25 (1)	13.5 (54)	1.25 (5)	2.75 (11)	4	תל־אביב
3	1	9	1		1	בר־אילן
6		10			1	חיפה

ב. היסטוריונים שהם עתה בדרגת פרופסור־חבר

ביקורות שנכתבו עליהם	ביקורות שכתבו	מאמרים	ספרים – עריכה	ספרים	מספר החוקרים	האוניברסיטה
7		9		1	1	האוניברסיטה העברית
8		5		2	1	תל־אביב
3		7	1		1	בר־אילן
1		4		1	1	בן־גוריון

אנו רואים שנתוני *L'Année philologique* על תפוקת ההיסטוריונים של העת העתיקה עולים בקנה אחד במידה רבה עם נתוני www.books.google.com על ציטוט עבודותיהם של היסטוריונים אלה. כך הדבר באשר להבדל בין הפרופסורים־מ־המניין לפרופסורים־החברים, וכך הדבר באשר לבולטותן של שתי האוניברסיטאות המובילות. בהתחשב בכך שאין להניח מתאם גבוה מאוד בין כמות הפרסומים לאימפקט שלהם,³⁷ הדמיון בין התוצאות שהושגו בשתי הדרכים השונות האלה

37 מעבר לקביעה כללית זאת, ראוי לציין ששניים מבין 11 ספריהם של הפרופסורים־מ־המניין בתל־אביב התפרסמו בשנת 2004, ועל כן אין לצפות שיצוטטו בספרים

אכן מרשים ומצביע על כך ש־www.books.google.com, כבר בשלב פיתוחו הנוכחי, הוא מכשיר הראוי בהחלט לתשומת לב.

נעבור עתה לנתונים האיכותניים.

הסתכלות ב־*Cambridge Ancient History* מעלה שבכרכים שיצאו בשנים 1982–1994 מופיעים ארבעה מאמרים שכתבו שלושה היסטוריונים ישראלים. כל השלושה נמנו עם סגל האוניברסיטה העברית בירושלים (מאז שניים הלכו לעולמם והשלישי יצא לגמלאות). לעומת זאת בכרכים שיצאו בשנים 1996–2005 מופיעים שני מאמרים שכתבו שני היסטוריונים ישראלים הנמנים עם הסגל העכשווי של אוניברסיטת תל־אביב. אחד מהם הוא ההיסטוריון הישראלי היחיד

החבר ב־*American Philosophical Society*.³⁸

הסתכלות באחד הביטאונים המובילים בתחום ההיסטוריה של העת העתיקה, ה־*Journal of Roman Studies* היוצא מטעם ה־*Society for the Promotion of Roman Studies* בלונדון, מעלה שבשנים 1986–2005 הופיעו בו ארבעה מאמרים של היסטוריונים ישראלים: שלושה של היסטוריונים מן האוניברסיטה העברית³⁹ ואחד של היסטוריון מאוניברסיטת תל־אביב.⁴⁰

מה משקלם של ארבעת המאמרים בכלל המאמרים שהופיעו בביטאון בריטי מוביל זה בשנים האמורות? התשובה ניתנת בטבלה 21.

שנטרקו ב־www.books.google.com, משום פער הזמן בין פרסומו של ספר לצייטונו בספר אחר. מצד שני, ספר של פרופסור־חבר בירושלים שהופיע לראשונה בשנת 1987 וחזר והופיע בכריכה רכה ב־2002 אינו מוזכר ב־*L'Année philologique* אלא בשנת 1987; והרי הופעה חוזרת של ספר בכריכה רכה היא בוודאי עדות לאימפקט. 38 התפלגות 22 ההיסטוריונים הלא־אמריקאים החברים כיום באגודה זאת היא: צרפת – 5, גרמניה – 4, הממלכה המאוחדת – 4, איטליה – 2, שוודיה – 2, אוסטריה – 1, בוליביה – 1, ישראל – 1, קנדה – 1, שווייץ – 1. מקור: www.amphilsoc.org/members, מדורים 303, 404–405. 39 מהם שניים של פרופסור שהציטוטים של עבודותיה נבדקו באמצעות מנוע החיפוש www.books.google.com ואחד שהוא מרצה בכיר. 40 הוא ההיסטוריון החבר ב־*American Philosophical Society*.

טבלה 21: מאמרים ב-*Journal of Roman Studies* בשנים
1986-2005, לפי ארצות המחברים

102	הממלכה המאוחדת
35	ארצות הברית
10	קנדה
4	גרמניה
4	ישראל
3	איטליה
2	אוסטרליה
2	דרום אפריקה
2	יוון
2	צרפת
1	בלגיה
1	הודו
1	טורקיה
1	יפן
1	ספרד
1	פינלנד
1	שווייץ

ההסתכלות בבמות מובילות אלו של ההיסטוריה של העת העתיקה מגלה אפוא נוכחות בולטת של היסטוריונים ישראלים חברי סגל אוניברסיטת תל-אביב וסגל האוניברסיטה העברית. זאת לעומת הבדיקה הכמותית באמצעות www.books.google.com, הנותנת את הבכורה בין הפרופסורים-המניין להיסטוריוני האוניברסיטה העברית, ואחריהם באים היסטוריוני אוניברסיטת תל-אביב. בין הפרופסורים-החברים – המונים כמחצית ממספר הפרופסורים-המניין – מוביל היסטוריון מן האוניברסיטה העברית, ומעט אחריו היסטוריון מאוניברסיטת בר-אילן. המתאם בין הבדיקה הכמותית לבדיקות האיכותניות הוא אפוא חלקי. ראוי לציין ששלושת ההיסטוריונים אשר חיברו פרקים ל-*Cambridge Ancient History* ופרסמו מאמרים ב-*Journal of Roman Studies* אינם בולטים במספר ציטוטיהם (122, 40 ו-35) ב-www.books.google.com.

2. היסטוריה של עולם האסלאם עד 1800 לערך

טבלה 22: ציטוטים ב־www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של עולם האסלאם עד 1800 לערך שהיו בתשס"ו בדרגת פרופסור-מנ-המניין, לפי אוניברסיטה⁴¹

ממוצע הציטוטים	טווח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב־ books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
111.6	180-57	781	7	האוניברסיטה העברית
99.3	108-93	298	3	תל-אביב
66.0		66	1	בן-גוריון
58.7	80-37	176	3	בר-אילן
94.4	180-37	1,321	14	סך הכול

עם פרישתם בסוף תשס"ו של ארבעה פרופסורים-מנ-המניין באוניברסיטה העברית הנתונים הם:

93.0	126-75	279	3	האוניברסיטה העברית
------	--------	-----	---	--------------------

הבכורה עוברת אפוא מן האוניברסיטה העברית לאוניברסיטת תל-אביב.

טבלה 23: ציטוטים ב־www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של עולם האסלאם עד 1800 לערך שהיו בתשס"ו בדרגת פרופסור-חבר, לפי אוניברסיטה

ממוצע הציטוטים	טווח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב־ books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
78.9	100-24	244	5	האוניברסיטה העברית
75.0		75	1	תל-אביב
93.5	55-24	79	2	חיפה
49.8		398	8	סך הכול

אף כאן אנו רואים שממוצע הציטוטים של הפרופסורים-מנ-המניין גבוה בהרבה מזה של הפרופסורים-החברים, אבל מספר ציטוטיו של

41 הנתונים מתייחסים לחברי סגל בחוגים לתולדות המזרח התיכון ולערבית אשר עוסקים בהיסטוריה. תודה לפרופ' איתן קולברג ולפרופ' יוחנן פרידמן על שסייעו בזיהוים של חברי סגל אלה.

פרופסור־מֶן־המניין אחד נמוך מממוצע הציטוטים של הפרופסורים־ החברים, בעוד שמספר ציטוטיו של פרופסור־חבר אחד עולה על ממוצע הציטוטים של הפרופסורים־מֶן־המניין. גם כאן אנו רואים שמספר הפרופסורים־מֶן־המניין גבוה ממספר הפרופסורים־החברים.

נעבור עתה לנתונים האיכותניים.

בדקנו את התפלגותם של כותבי הערכים במהדורה השנייה של ה־*Encyclopaedia of Islam* בכרכים VI–XI, שהופיעו בשנים 1991–2002. ראוי להדגיש שאין חפיפה בין בדיקה זאת לבין בדיקתנו באמצעות www.books.google.com, משום שהאנציקלופדיה עוסקת בעולם האסלאם על כל תולדותיו ולא רק עד 1800 לערך, וכמו כן רבים מכותבי הערכים הישראלים כבר לא היו חברי סגל בשנת תשס"ו, ואילו בודדים מהם טרם הגיעו לדרגת פרופסור־חבר. ואולם הבדיקה מאפשרת ללמוד על מקומם של חוקרי האסלאם הישראלים במחקר העולמי. הממצאים מוצגים בטבלה 24.

טבלה 24: כותבי ערכים בכרכים VI–XI של המהדורה השנייה של ה־*Encyclopaedia of Islam*, לפי ארצות

XI 2002	X 2000	IX 1997	VIII 1995	VII 1993	VI 1991	
47	56	62	67	62	55	הממלכה המאוחדת
63	80	59	58	36	40	ארצות הברית
52	60	53	49	24	31	צרפת
31	34	31	37	29	22	גרמניה
16	20	20	17	19	16	ישראל
13	20	19	24	16	12	הולנד
2	12	8	9	4	7	תוניס
3	4	4	6	5	10	טורקיה
4	11	7	6	4	5	קנדה
8	9	5	6	3	3	ספרד
6	8	6	3	3	1	שווייץ
3	2	4	5	4	6	איטליה
1	2	4	6		1	אוסטרליה
1	2	4	1	5	3	הודו
4	5	1	1			מרוקו
1	4	4	3	2	1	יוון

המשך בעמ' 58

מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל

XI 2002	X 2000	IX 1997	VIII 1995	VII 1993	VI 1991	
3	3	2	3	4	3	אוסטריה
2	3	4	1	1	1	נורווגיה
1		3	3	1	1	לבנון
1	3	1	1	1	2	הונגריה
1	1	1	3	1	1	ירדן
2	2	2	2			מצרים
2	1	2	1			יפן
	1	1	1	1	2	פולין
	1			2	1	אירן
			1		2	שוודיה
					2	ניו זילנד
1	1	1	1			טאיוואן
1	1		1	1		פינלנד
		1	1	1	1	פקיסטן
	1	1	1			אירלנד
	1	1		1		אלג'יריה
1	1	1				בולגריה
	1	1	1			בנגלאדש
1	1				1	כווית
1		1			1	סוריה
1	1		1			ערב הסעודית
	1	1				דנמרק
	1				1	סנגל
	1	1				מאוריציוס
	1		1			פלסטין (ביר זית)
				1		אינדונזיה
	1					בלגיה
			1			ברונאי
1						דובאי
		1				דרום אפריקה
				1		מלזיה
					1	מוסקט
			1			ניגריה
	1					סין
				1		סינגפור
		1				פורטוגל
	1					צ'כיה
	1					קפריסין

אנו רואים שבארבעה מתוך ששת הכרכים החדונים תופסים היסטוריונים ישראלים את המקום החמישי אחרי היסטוריוני הממלכה המאוחדת, ארצות הברית, צרפת וגרמניה; בכרך אחד מספרם זהה למספר ההיסטוריונים ההולנדים ובכרך אחר מספרם של ההולנדים גבוה מזה של הישראלים.

תמונה דומה עולה מההסתכלות ב־*Encyclopaedia of the Qur'an*, שהערכת הראשית שלה היא אמריקאית – מה שאולי מסביר את הדומיננטיות של האמריקאים במפעל זה (ראו טבלה 25).

טבלה 25: כותבי ערכים ב־*Encyclopaedia of the Qur'an* לפי ארצות

V 2006	VI 2004	III 2003	II 2002	I 2001	
49	38	45	45	48	ארצות הברית
8	9	9	8	11	הממלכה המאוחדת
8	9	8	5	7	גרמניה
7	5	6	8	5	ישראל
4	3	5	8	6	קנדה
6	4	2	5	4	הולנד
5	2	6	5	2	צרפת
4	3	3	1	3	איטליה
1	1	2	2	1	אוסטרליה
1		1	2		לבנון
1	1		1	1	בלגיה
1	1	1	1		רוסיה
1	1			1	הודו
			1	1	ניו זילנד
		1		1	שווייץ
			1		אוסטריה
			1		אלג'יריה
			1		בוסניה
		1			דנמרק
				1	כווית
		1			מצרים
				1	נורווגיה
		1			ספרד
1					עומאן
			1		תאילנד

כאן תופסים החוקרים הישראלים את המקום הרביעי, אחרי ארצות הברית, הממלכה המאוחדת וגרמניה; רק בכרך הראשון מקדימים הקנדים את הישראלים.

בדיקת התפלגותם המוסדית של הישראלים שכתבו ערכים ב־*Encyclopaedia of Islam* מעלה את התוצאה הזאת:

XI 2002	X 2000	IX 1997	VIII 1995	VII 1993	VI 1991	האוניברסיטה
10	15	11	12	12	12	האוניברסיטה העברית
2	3	5	3	7	2	תל-אביב
1	2	4	2		2	חיפה
1						בר-אילן
1						בן-גוריון
42 ¹⁵	20	20	17	19	16	סך הכול

וזה השתייכותם המוסדית של הישראלים שהשתתפו בכתיבת ה־*Encyclopaedia of the Qur'an*:

V 2006	VI 2004	III 2003	II 2002	I 2001	האוניברסיטה
2	2	2	4	3	תל-אביב
1	2	3	2	1	האוניברסיטה העברית
1	1	1	2	1	חיפה
1					בר-אילן
					בן-גוריון
5	5	6	8	5	סך הכול

משמע, בעוד שבאנציקלופדיה של האסלאם בולטת מאוד השתתפותם של אנשי האוניברסיטה העברית, באנציקלופדיה של הקוראן בולטת (אף כי לא באותה מידה) תרומתם של אנשי אוניברסיטת תל-אביב. ראוי לציין שאיש אוניברסיטת תל-אביב היה חבר במועצה המייעצת של האנציקלופדיה של הקוראן, לצד שני מלומדים הולנדים, מלומד אמריקאי, מלומד בריטי, מלומד גרמני ומלומד צרפתי.

42 על אלה יש להוסיף איש ממשרד המשפטים, שאינו קשור לשום אוניברסיטה.

כאמור, רבים מהכותבים הישראלים באנציקלופדיה של האסלאם כבר לא היו חברי סגל בתשס"ו; אחדים מהם כבר לא היו בין החיים. גם בין כותבי הערכים באנציקלופדיה של הקוראן יש מי שאינם חברי סגל בתשס"ו. אם נתבונן אך ורק בכותבי הערכים שהיו חברי סגל בתשס"ו, נתקבל התמונה הזאת:

האנציקלופדיה של הקוראן, כרכים V-I	האנציקלופדיה של האסלאם, כרכים XI-VI	
5	17	האוניברסיטה העברית
5	6	אוניברסיטת תל-אביב
1	6	אוניברסיטת חיפה
1	1	אוניברסיטת בר-אילן
	1	אוניברסיטת בן-גוריון

אנו רואים אפוא שגם בין חברי הסגל העכשוויים שכתבו ערכים באנציקלופדיה של האסלאם תופסים חוקרי האוניברסיטה העברית את המקום הראשון, אולם הפער בינם לבין חוקרי אוניברסיטת תל-אביב קטן יותר מאשר אם מונים גם את החוקרים שכבר אינם חברי סגל. חוקרי אוניברסיטת חיפה העכשוויים שכתבו ערכים לאנציקלופדיה של האסלאם משתווים במספרם לעמיתיהם באוניברסיטת תל-אביב. לעומת זאת בין חברי הסגל העכשוויים שכתבו ערכים באנציקלופדיה של הקוראן, חוקרי אוניברסיטת תל-אביב משתווים במספרם לעמיתיהם מן האוניברסיטה העברית. לאחר פרישת ארבעת הפרופסורים-מן-המניין מן האוניברסיטה העברית בסוף תשס"ו מתקבלת התמונה הזאת:

האנציקלופדיה של הקוראן, כרכים V-I	האנציקלופדיה של האסלאם, כרכים XI-VI	
4	13	האוניברסיטה העברית
5	6	אוניברסיטת תל-אביב
1	6	אוניברסיטת חיפה
1	1	אוניברסיטת בר-אילן
	1	אוניברסיטת בן-גוריון

דרך נוספת לעמוד על הישגיהם של המלומדים הישראלים בתחום ההיסטוריה של עולם האסלאם היא לבדוק את סדרת Variorum

Collected Studies. כל אחד מן הספרים בסדרה זאת מציג במהדורת צילום אסופת מאמרים של מחבר אחד שהתפרסמו בכתבי עת מקצועיים העוסקים בנושאים מוגדרים, בעיקר בתולדות עולם האסלאם עד לשנת 1800 לערך ובתולדות ימי הביניים האירופיים (ובכלל זה ביזנטיון ומסעי הצלב) והרנסנס. הקדשת ספר למאמרו של מחבר מסוים מבטאת הערכה שמאמרו חשובים וראוי להציעם לקורא במרוכז, מה גם שחלק מן המאמרים נדפסו במקורם בכתבי עת ובקבצים שאינם מצויים בספרייה אוניברסיטאית רגילה. והנה, ב־1 במרס 2006 היה אפשר לרכוש 555 כרכים בסדרה זאת.⁴³ מהם 24 (4.2%) נכתבו על ידי מלומדים ישראלים, וכך מתפלג שיוכם האוניברסיטאי:

19 (11 אסלאם, 8 אירופה)	האוניברסיטה העברית
2 (1 אסלאם, 1 אירופה)	אוניברסיטת תל־אביב
1 (אסלאם)	אוניברסיטת בר־אילן
1 (אירופה)	אוניברסיטת חיפה
1 (אירופה)	אוניברסיטת בן־גוריון

כאן ראוי לציין שרבים מאוד מההיסטוריונים אשר מאמריהם מכונסים בכרכיה של סדרת Variorum Collected Studies הם מוותיקי המקצוע וכבר פרשו מן ההוראה; חלקם אף אינו עוד בין החיים. הוא הדין להיסטוריונים הישראלים האמורים: ארבעה מבין 24 הכרכים מכונסים מאמרים של היסטוריונים שהלכו לעולמם, ו־11 כרכים – מאמרים של היסטוריונים שפרשו. במילים אחרות, השיעור המרשים של כרכים אשר יוחדו למלומדים ישראלים משקף במידה רבה את ההערכה לעבודתו של הדור הקודם. הכרכים שבהם מאמרים של חברי סגל בתשס"ו העוסקים בתולדות עולם האסלאם מספרם שלושה בלבד; בשלושתם מדובר באנשי סגל של האוניברסיטה העברית, ואחד מהם פרש בסוף שנת תשס"ו.

בסדרה־אחות של Variorum Collected Studies, הנקראת The Formation of the Classical Islamic World ובה 16 כרכים, נכללו

Variorum Complete Stocklist, 1 March 2006, www.ashgate.com/subject_area/43/downloads/Variorum_Stocklist.pdf

ספר אחד של איש סגל באוניברסיטת תל-אביב וספר אחד של איש הסגל האמור באוניברסיטה העברית שפרש בסוף תשס"ו.⁴⁴ הקטלוג האחרון של סדרת Variorum⁴⁵ מציין את השתייכותם המוסדית של מחברי המאמרים ב-61 כרכים שיצאו לאור לאחרונה והעומדים לצאת לאור בקרוב. ניתן לעמוד אפוא על התפלגות הכרכים האלה לפי המדינות שמחבריהם פועלים בהן:

28 (45.9%)	ארצות הברית
12 (19.7%)	הממלכה המאוחדת
7 (11.5%)	צרפת
4 (6.6%)	ישראל
2 (3.3%)	הולנד
2 (3.3%)	פולין
2 (3.3%)	קנדה
1 (1.6%)	בלגיה
1 (1.6%)	גרמניה
1 (1.6%)	יוון
1 (1.6%)	ספרד

מבין הכרכים האלה 15 עוסקים בתולדות האסלאם. זו התפלגותם: ארצות הברית – 8, הממלכה המאוחדת – 2, ישראל – 2, בלגיה – 1, הולנד – 1, צרפת – 1. שני הישראלים הם אנשי האוניברסיטה העברית: אחד חבר סגל בתשס"ו ואחד הלך לעולמו. לכל אחד מהם יוחד בעבר כרך (או שניים) בסדרת Variorum.

כללו של דבר: מדדים שונים מצביעים על בולטותם של החוקרים הישראלים במישור הבין-לאומי ועל צמצום מתמיד של הפער בין שתי האוניברסיטאות הגדולות בתחום מחקר זה.

44 ראו באתר הנקוב בהערה הקודמת.

45 ראו שם.

3. תולדות ימי הביניים האירופיים

טבלה 26: ציטוטים ב־www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של ימי הביניים האירופיים בדרגת פרופסור-מִן-המניין, לפי אוניברסיטה

ממוצע הציטוטים	טוח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב־ books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
155.0	221-89	310	2	חיפה
151.3	269-60	454	3	האוניברסיטה העברית
96.3	131-68	289	3	תל-אביב
131.7	269-60	1053	8	סך הכול

עם פטירתו של אחד הפרופסורים החיפאים ופרישתו בסוף תשס"ו של אחד הפרופסורים באוניברסיטה העברית, מתקבלת התמונה הזאת:

ממוצע הציטוטים	טוח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב־ books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
96.3	131-68	289	3	תל-אביב
92.5	125-60	185	2	האוניברסיטה העברית
89.0		89	1	חיפה
93.8	131-60	563	6	סך הכול

טבלה 27: ציטוטים ב־www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של ימי הביניים האירופיים בדרגת פרופסור-חבר, לפי אוניברסיטה

ממוצע הציטוטים	טוח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב־ books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
60.0		60	1	בן-גוריון
51.0	60-42	102	2	תל-אביב
26.5	32-21	53	2	בר-אילן
43.0	60-21	215	5	סך הכול

שוב אנו רואים שממוצע הציטוטים של הפרופסורים-מִן-המניין גבוה מזה של הפרופסורים-החברים; אבל שני פרופסורים-חברים מצוטטים כל אחד כמספר הפעמים שמצוטט פרופסור-מִן-המניין אחד. כן רואים אנו שוב שמספר הפרופסורים-מִן-המניין גבוה ממספר הפרופסורים-החברים. יתר על כן, בשתי אוניברסיטאות מצויים רק פרופסורים-מִן-המניין, ללא פרופסור-חבר כלשהו לצדם, ואילו בשתי אוניברסיטאות אחרות מצויים רק פרופסורים-חברים.

אוניברסיטת תל-אביב היא היחידה שמצויים בה היסטוריונים בשתי הדרגות.

נעבור עתה לנתונים האיכותניים.

בכרך החמישי של המהדורה החדשה של ה-*Cambridge Medieval History*, שהופיע בשנת 1999, פורסמו שני פרקים של היסטוריונים ישראלים. אחד מהם נמנה עם סגל החוג להיסטוריה באוניברסיטה העברית והאחר הוא גמלאי של החוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת חיפה. ראוי לציין שאיש הסגל האמור של האוניברסיטה העברית אינו בולט במספר ציטוטיו ב-www.books.google.com. עם ה-*corresponding fellows* של ה-*Medieval Academy of America* נמנו בשנת 2005–2006 שני היסטוריונים ישראלים.⁴⁶ אחד מהם הוא חבר סגל בחוג להיסטוריה באוניברסיטה העברית שפרש בסוף תשס"ו והאחר הוא גמלאי ותיק של החוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית.

מכלל ספרי סדרת *Variorum* שניתן היה לקנותם ב־1 במרס 2006, תשעה הם ספריהם של שישה היסטוריונים ישראלים העוסקים בתולדות אירופה בימי הביניים. שיוכם ומעמדם האוניברסיטאי כדלקמן:

האוניברסיטה	סך הכול	חברי סגל	גמלאים
האוניברסיטה העברית	3	*2	**1
חיפה	1	***1	
תל-אביב	1	1	
בן-גוריון	1		1

* אחד מהם פרש בסוף שנת תשס"ו.

** לזכותו ארבעה כרכים שהיה אפשר לקנותם ב־1 במרס 2006. שני כרכים אחרים אולו.

*** הלך לעולמו בראשית תשס"ז.

הקטלוג האחרון של סדרת *Variorum*⁴⁷ מונה 41 כרכים העוסקים בהיסטוריה של ימי הביניים האירופיים, בביזנטיון, במסעי הצלב וברנסנס. ההתפלגות היא זו: ארצות הברית – 19, הממלכה המאוחדת – 7, צרפת – 7, ישראל – 2, קנדה – 2, גרמניה – 1, הולנד – 1, יוון – 1,

46 מספרם הכולל של ה-*corresponding fellows* היה 63, וזו התפלגותם: הממלכה המאוחדת – 23, גרמניה – 11, צרפת – 11, איטליה – 5, בלגיה – 3, ספרד – 3, ישראל – 2, פולין – 2, אוסטריה – 1, רוסיה – 1, שווייץ – 1.

47 ראו לעיל, הערה 43.

ספרד – 1, פולין – 1. שני הישראלים הם אנשי החוג להיסטוריה של האוניברסיטה העברית, האחד גמלאי ותיק והאחר חבר סגל שפרש בסוף שנת תשס"ו (לראשון זה הכרך השביעי בסדרת Variorum; לשני – הכרך השני). כללו של דבר: המדד הכמותי מורה על דמיון רב, בשנת תשס"ז, בבולטותם של הפרופסורים מן-המניין של אוניברסיטת תל-אביב ושל האוניברסיטה העברית. המדדים האיכותניים שלנו מצביעים על בולטות ירושלמית; אבל בולטות זאת משקפת במידה רבה הישגי עבר.

4. היסטוריה יהודית מהמאה השביעית עד אמצע המאה ה-18

באיזו מידה מסוגל מנוע החיפוש www.books.google.com לשפוך אור על האימפקט של היסטוריונים ישראלים העוסקים בהיסטוריה יהודית? כפי שראינו, המנוע מגלה את מספר הציטוטים בספרים הכתובים באות לטינית ואת מספר הציטוטים באות לטינית בספרים הכתובים באות עברית, אולם אין הוא מגלה את מספר הציטוטים באות עברית. לפיכך תרומתו של מנוע החיפוש לענייננו מצטמצמת לחשיפת האימפקט של פרסומי היסטוריונים ישראלים בהיסטוריה יהודית הכתובים באות לטינית. הבה נתבונן בתמונה המתקבלת באשר לקבוצה אחת של היסטוריונים אלה.

טבלה 28: ציטוטים ב-www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של היסטוריה יהודית (המאה השביעית – 1750) שהיו בתשס"ו בדרגת פרופסור-מן-המניין, לפי אוניברסיטה⁴⁸

ממוצע הציטוטים	טוח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב- books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
220.0	358–82	440	2	תל-אביב
93.0	173–33	558	6	האוניברסיטה העברית
43.0		43	1	בר-אילן
36	43–29	72	2	חיפה
101.2	358–29	1,113	11	סך הכול

48 הנתונים מתייחסים לחברי סגל בחוגים שונים העוסקים בתולדות היהודים בתקופה האמורה. תודה לפרופ' קנת סטו על שסייע בזיהוים של חברי סגל אלה.

טבלה 29: ציטוטים ב־www.books.google.com של היסטוריונים ישראלים של היסטוריה יהודית (המאה השביעית – 1750) שהיו בתשס"ו בדרגת פרופסור-חבר, לפי אוניברסיטה

ממוצע הציטוטים	טווח הציטוטים	סך כל הציטוטים ב־ books.google.com	מספר החוקרים	האוניברסיטה
28.5	41-16	57	2	תל-אביב
28.0	39-7	84	3	בר-אילן
28.0	33-23	56	2	בן-גוריון
28.1	41-7	197	7	סך הכול

נתונים אלה מעידים בבירור על פערים גדולים בין היסטוריונים של תקופה זאת מבחינת מספר הציטוטים של עבודותיהם הכתובות באות לטינית: פרופסור-מך-המניין אחד באוניברסיטת תל-אביב מצוטט 358 פעם, כלומר הרבה יותר מכל פרופסור-מך-המניין אחר בתחומים השונים שבדקנו, ואילו פרופסור-מך-המניין אחד מאוניברסיטת חיפה מצוטט 29 פעם, כלומר פחות מכל פרופסור-מך-המניין אחר בתחומים האמורים. אותה מסקנה עולה מן היחס שבין ציטוטי שני הפרופסורים-מך-המניין האלה, שהוא 12.3 (29:358); יחס זה גבוה בהרבה מן היחס בין מספר הציטוטים הגבוה ביותר למספר הציטוטים הנמוך ביותר בתחומים האחרים, העומד על 7.8, 4.9 ו-4.5 בהתאמה. במילים אחרות, יש שונות גדולה בין היסטוריוני התקופה הזאת מבחינת הפרסום בשפות מערביות. הוא הדין לפרופסורים-החברים המתמחים בתקופה, אף כי במידה מתונה יותר. ברור אפוא שבדיקתנו מציגה תמונה חלקית, ויש להניח שאילו נמצא מנוע חיפוש המאפשר לבדוק את מספר הציטוטים של ספרי ומאמרי ההיסטוריונים האלה הכתובים בעברית, התוצאה הייתה שונה.

5. מסקנות כלליות

האומנם הייתה הצדקה לבדוק בנפרד את התת-קבוצות של חוקרים העוסקים בהיסטוריה של העת העתיקה, בתולדות האסלאם ובתולדות ימי הביניים האירופיים? נראה שכן, משום שבדיקתנו באמצעות מנוע החיפוש www.books.google.com חשפה הבדלים משמעותיים בין התת-קבוצות. לדוגמה, מצאנו שבתחום ההיסטוריה של ימי הביניים האירופיים ממוצע הציטוטים של כל הפרופסורים-מך-המניין הוא

131.7⁴⁹, בתחום ההיסטוריה של העת העתיקה – 115.3, ואילו בתחום ההיסטוריה של ארצות האסלאם עד 1800 לערך עומד הממוצע על 94.4 בלבד.

הבדיקה חשפה הבדלים גדולים ועקיבים בין הממוצעים של הפרופסורים-מנהלניים ושל הפרופסורים-החברים: 115.3 לעומת 62.5 בתחום ההיסטוריה של העת העתיקה, 94.4 לעומת 49.8 בתחום ההיסטוריה של ארצות האסלאם, 131.7⁵⁰ לעומת 43.0 בתחום ההיסטוריה של ימי הביניים האירופיים.

בין הפרופסורים-המנהלניים הבולטים הם אנשי הסגל של האוניברסיטה העברית ושל אוניברסיטת תל-אביב. רק בתחום ימי הביניים האירופיים התמונה שונה: אנשי הסגל של אוניברסיטת חיפה מובילים ואחריהם, בהפרש קטן, אנשי האוניברסיטה העברית. בין הפרופסורים-החברים התמונה מגוונת הרבה יותר: בתחום ההיסטוריה של העת העתיקה מובילות האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת בר-אילן; בתחום תולדות האסלאם – האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת תל-אביב; בתחום ימי-הביניים האירופיים – אוניברסיטת בן-גוריון ואוניברסיטת תל-אביב; ואילו בתחום ההיסטוריה היהודית (המאה השביעית עד 1750) אנו מוצאים שוויון בין אוניברסיטאות תל-אביב, בר-אילן ובן-גוריון.

ראינו בשתי הזדמנויות שבין הנתונים העולים ממנוע החיפוש www.books.google.com לבין הנתונים המתקבלים על פי הקריטריונים האיכותניים שקבענו יש מתאם חלקי, כלומר אחדים מן הפרופסורים הבולטים בפרסומיהם בבמות מובילות כגון *Cambridge Ancient History* או *Cambridge Medieval History* אינם בולטים במספר הציטוטים של ספריהם ומאמריהם על פי מנוע החיפוש. עם זאת, בהשוואה בין אוניברסיטאית יש מידה רבה של חפיפה בין הבדיקה הכמותית לבדיקה האיכותנית בכל ארבעת התת-תחומים, והאוניברסיטאות המובילות לפי מנוע החיפוש בולטות גם לפי הקריטריונים האיכותניים.

בכל מקום שעמדו לרשותנו אמצעים למעקב לאורך זמן – כרכים מוקדמים ומאוחרים של המהדורה החדשה של *Cambridge Ancient History*, ערכים באנציקלופדיה של האסלאם שנכתבו על ידי חברי סגל בעבר ובהווה, כרכים בסדרת *Variorum* המקבצים מאמרים מפרי עטם

49 בתשס"ו; 93.8 בלבד בתשס"ז.

50 בתשס"ו; 93.8 בלבד בתשס"ז.

של אלה – עמדנו על צמצומו ואף על ביטולו של הפער ההתחלתי בין חברי הסגל של האוניברסיטה העברית לבין אלה של האוניברסיטאות האחרות, בראש ובראשונה אוניברסיטת תל-אביב. לבסוף, כל אימת שהיו לפנינו נתונים המאפשרים השוואה אל פעילותם של היסטוריונים בארצות אחרות, ראינו שטוביה ההיסטוריונים הישראלים בהיסטוריה של העת העתיקה, בהיסטוריה של ארצות האסלאם עד 1800 ובתולדות ימי הביניים האירופיים תופסים מקום בולט ביותר במדרג העולמי. בין המאמרים שהתפרסמו בעשרים השנים האחרונות ב-*Journal of Roman Studies* תופסים מאמריהם של היסטוריונים ישראלים את המקום הרביעי או החמישי, אחרי אלה של היסטוריונים בריטים, אמריקאים וקנדים (מספר המאמרים שכתבו גרמנים שווה לזה שכתבו הישראלים); בין כותבי הערכים בששת הכרכים האחרונים של האנציקלופדיה של האסלאם תופסים הישראלים את המקום החמישי, אחרי הממלכה המאוחדת, ארצות הברית, צרפת וגרמניה; בין כותבי הערכים באנציקלופדיה של הקוראן תופסים הישראלים את המקום הרביעי, אחרי ארצות הברית, הממלכה המאוחדת וגרמניה; בין היסטוריונים שמאמריהם הופיעו בשנה שעברה, או יופיעו השנה, בכרכים של סדרת *Variorum* תופסים הישראלים את המקום הרביעי, אחרי ארצות הברית, הממלכה המאוחדת וצרפת. היסטוריון ישראלי הוא אחד מ-22 ההיסטוריונים הלא-אמריקאים החברים ב-*American Philosophical Society*; עם 63 ה-*corresponding fellows* של ה-*Medieval Academy of America* נמנים שני ישראלים. היסטוריונים ישראלים בולטים במישור הבינ-לאומי ללא כל יחס לחלקה של ישראל באוכלוסייה העולמית. הם גם בולטים בהשוואה לבני ארצות מפותחות שאוכלוסייתן גדולה מזו של ישראל פי כמה וכמה. בולטות זאת ראויה לציון מיוחד נוכח ההבדל הגדול בין משכורותיהם של היסטוריונים הישראלים לבין משכורות עמיתיהם באוניברסיטאות המובילות בארצות המערב ונוכח השירות הצבאי, סדיר ומילואים, שאין לו מקבילה בארצות אלה.⁵¹

51 לא ראינו לנכון להביא נתונים השוואתיים של משכורות, שכן הדברים ידועים. להשוואה בין היסטוריונים בגרמניה ובארצות הברית בתנאי עבודתם, המובילה למסקנה דומה, ראו Peter Herde, 'Die Geschichtswissenschaft an deutschen und amerikanischen Universitäten: Ein Vergleich', *Würzburger medizinische Mitteilungen* 21 (2002), pp. 446-463.

עם זאת, דומה שהתסמונת הנפוצה היא עדיין זו שיוסף בן-דוד עמד עליה לפני למעלה מארבעים שנה: תסמונת 'מדע בארץ קטנה', מדע הנספח על המערכת הבין-לאומית ונכנס למחזור הדם שלה, אך אינו מתגבר על מגבלותיו שלו.⁵² נראה שהישגי ההיסטוריונים הישראליים של הדור האחרון מצדיקים הקצאת משאבים שתאפשר קפיצת מדרגה, כלומר הגדלה משמעותית של מספר המוקדים המובילים בקנה מידה עולמי בתת-תחומים שונים של המחקר ההיסטורי.

יש לציין שמספר ניכר של היסטוריונים ישראלים מעולים, שקיבלו את הכשרתם הבסיסית – ולעתים את כל הכשרתם – באוניברסיטאות שלנו, נקלטו במוסדות מובילים במערב. אילו נותרו בישראל הייתה בולטותו של המחקר ההיסטורי הישראלי רבה עוד יותר. על כן ראוי להמשיך במאמצים לקלוט במוסדותינו את טובי ההיסטוריונים הישראליים הכותבים את עבודות הדוקטור שלהם באוניברסיטאות חשובות מעבר לים. נוסף על כך ראוי למצוא דרכים לקשור אלינו גם את אלה שיעדיפו להישאר בחו"ל. במקום לבכות את בריחת המוחות עלינו למצוא דרכים לשילובם, ולו גם שילוב חלקי, במערך המחקר וההוראה שלנו.

52 ראו יוסף בן-דוד, 'מדע בארץ קטנה', האוניברסיטה – כתבי-עת של האוניברסיטה העברית בירושלים, אוגוסט 1964, עמ' 12-17.

נספח א: הערות טכניות על הבדיקה באמצעות מנוע החיפוש www.books.google.com⁵³

1. מאגר הספרים הסרוקים ב־ www.books.google.com הולך וגדל כל הזמן. לפיכך נערכו כל הבדיקות בתת־תחום מסוים בהפרש שעות קטן באותו יום עצמו, במגמה להבטיח שציטוטי עבודותיהם של כל אנשי התת־תחום ייבדקו מתוך מאגר זהה (או כמעט זהה, אם נביא בחשבון שהמאגר מתרחב במידת מה גם בפרק זמן של שעות ספורות). בדיקת כל התת־תחומים נערכה בחודש אוגוסט 2006.

כדי להדגים את קצב גידולו של מאגר הספרים הסרוקים, נשווה את מספר הציטוטים של שלושת הפרופסורים־מְנִיין בתחום העת העתיקה באוניברסיטה העברית באוגוסט 2006 (טבלה 18 לעיל) אל מספרם בראשית פברואר 2007, כלומר כעבור פחות מחצי שנה:

ממוצע הציטוטים	טווח הציטוטים ב־ www.books.google.com	סך כל הציטוטים	
151.0	215–40	453	אוגוסט 2006
186.3	259–52	559	פברואר 2007

2. בדיקה מוקדמת העלתה שהמנוע אינו מזהה, למשל, את Ehud Toledano עם Toledano, Ehud ורואה בהם שני אנשים נבדלים: בשם הראשון נמצא אזכורם של חיבורים שלא יופיעו בשם השני (או אזכור של עמודים שונים באותו חיבור). יתר על כן, המנוע רואה כאנשים נבדלים משני אלה את Ehud R. Toledano, את E.R. Toledano ואת Toledano, E.R., וגם שלושת השמות האלה נתפסים כשמותיהם של שלושה אנשים. לפיכך אם נרצה למנות את אזכורי כל ספריו ומאמריו של Ehud R. Toledano במאגר מנוע החיפוש ברגע נתון, נצטרך לבדוק את כל חמש האפשרויות ולחבר את המספרים שיתקבלו בחמשתן. ואולם נוהל כזה יפלה

53 תודה לפרופ' גדעון שפסקי על עזרתו בגיבוש הכללים שלהלן.

לרעה היסטוריון כמו Yosef Kaplan, שאצלו ניתן לערוך רק שתי בדיקות: Yosef Kaplan ו-Yosef Kaplan. זאת משום שבדיקה כמו Y. Kaplan תעלה ציטוטים רבים הן של עבודות אנשים אחרים ששם משפחתם קפלן ושם הפרטי מתחיל ב-Y והן של משפטים בספרדית הכוללים את צירוף המילים y Kaplan (=וקפלן). כדי למנוע אפליה כזאת הוחלט לערוך את הבדיקות השונות לגבי Ehud R. Toledano, אבל לחבר רק את שני המספרים הגבוהים ביותר שיתקבלו בבדיקות.

3. בכל המקרים סומן השם המבוקש במירכאות (למשל Benjamin "Isaac"), כדי שהמנוע יחפש את השם על שני חלקיו ולא יציג את המקרים הרבים שבהם מופיע רק אחד החלקים (כלומר או Benjamin או Isaac).

4. מכיוון שיש אפשרות סבירה שהשם המבוקש אינו רק שמו של ההיסטוריון שאנו באים לעמוד על מספר אזכוריו אלא גם שמו של אדם אחר, או שם של אנשים אחרים, הכרח הוא לעבור על כל האזכורים ולספור רק את אלה ששייכים בוודאות (או לפחות בסבירות גבוהה ביותר) להיסטוריון שבו מדובר. משמע, את הבדיקה חייב לבצע בודק בעל ידע בתחום.

5. במקרים רבים הספר הראשון העולה ברשימת מנוע החיפוש הוא ספרו של ההיסטוריון שבו מדובר. לפנינו אפוא מעין 'ציטוט עצמי'. אזכורים מסוג זה נגרעו מסך כל האזכורים.

נספח ב: מספר ההיסטוריונים הישראלים שהיו פעילים במוסדות האקדמיים בישראל בשנת תשס"ו

מספר ההיסטוריונים בחוגים ההיסטוריים השונים באוניברסיטה העברית, באוניברסיטת תל-אביב, באוניברסיטת בר-אילן, באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטת בן-גוריון מסתכם ב-⁵⁴345.

⁵⁴ נתון זה מסכם את הנתונים שקיבלנו ממזכירות החוגים.

באוניברסיטה הפתוחה מצויים תשעה חברי סגל שהם היסטוריונים (מהם שלושה בדרגת פרופסור). נוסף על כך עובדים באוניברסיטה הפתוחה 17 מרכזים בעלי תואר דוקטור שהם היסטוריונים.⁵⁵ על ההיסטוריונים המועסקים במכללות ראו להלן, נספח ג.

נספח ג: השפעת מהפכת המכללות על חקר ההיסטוריה בישראל: תמונת מצב ומגמות

מאת גיא מירון

בשנים האחרונות חל גידול ניכר בהיקף פעילותם של מוסדות להשכלה גבוהה שאינם אוניברסיטאות, שהוסמכו על ידי המועצה להשכלה גבוהה להעניק תואר ראשון ו/או תואר שני. מוסדות אלו נדרשו לבנות סגל הוראה פנימי שיעמוד בקריטריונים של תפוקה מחקרית, אשר מוערכת, באשר למועמדים לדרגת פרופסור-חבר ומעלה, על ידי ועדה בין-אוניברסיטאית. בקרב רבים ממוסדות אלו גוברת המודעות לעשייה המחקרית ובכמה מהם אף הוקמו לאחרונה רשויות מחקר ומוענקים תקציבי מחקר לסגל הפנימי, אם כי על פי רוב הם נמוכים בהרבה מן הנהוג באוניברסיטאות.

במוסדות אלה עדיין אין תכנית ללימודי היסטוריה. עם זאת, על פי המידע שבידינו 22 מהם – מכללות אקדמיות ציבוריות (מתוקצבות), מוסדות פרטיים (בלתי מתוקצבים) המוכרים על ידי המל"ג ומכללות למורים – מעסיקים כ־50 מרצים בתקן העוסקים בחקר ההיסטוריה מנקודות מבט שונות, מהם יותר מ־40 בעלי תואר דוקטור וקרוב ל־10 פרופסורים (אומדן זה אינו כולל פורשי אוניברסיטאות שמועסקים במכללות לאחר פרישתם). המרצים להיסטוריה שעליהם מדובר משולבים, וחלקם אף מובילים, בתכניות לימודים במגוון תחומים כמו יהדות, לימודי ישראל והמזרח התיכון, מדעי ההתנהגות, לימודי תרבות, לימודים רב־תחומיים, תקשורת, חינוך ועוד.

55 הנתונים התקבלו מן האוניברסיטה הפתוחה.

אלה תחומי העיסוק המחקרי של המרצים להיסטוריה במוסדות
הנדונים:

- חקר ההיסטוריה של מדינת ישראל וחקר תולדות ארץ ישראל בעיקר, אך לא רק, במאה העשרים. ניתן להצביע גם על עיסוק נרחב למדי של כמה מהחוקרים בחברה הפלסטינית ובסכסוך הישראלי-ערבי.
- חקר ההיסטוריה היהודית להיבטיה ולתקופותיה, מתקופת המקרא ועד לשואה.
- ייחודם של מוסדות מסוימים מכוון את המרצים בהם למקד את עיסוקם המחקרי בהיסטוריה של החינוך, של הבריאות, של האמנות, של הספורט וכיוצא באלה.

חקר ההיסטוריה הכללית מצומצם יחסית בין המרצים במוסדות אלו ומרביתם מתרכזים, באופן שנראה מובהק יותר מבאוניברסיטאות, בתחומי מחקר מקומיים הקרובים להוויה הישראלית במרחב ובזמן. עם זאת יש להדגיש שבמוסדות להשכלה גבוהה שאינם אוניברסיטאות יש מספר חוקרים (בהערכה גסה – קרוב ל-10) העוסקים בתקופות ובתחומים אחרים: היסטוריה של ימי הביניים, היסטוריה של דרום אמריקה, היסטוריה גרמנית ועוד.

בראייה לעתיד חשוב לציין שלנוכח מספר התקנים המוגבל באוניברסיטאות, מוסדות אלה צפויים להמשיך לקלוט חלק מעתודת ההיסטוריונים שקיבלו את הכשרתם באוניברסיטאות ומעוניינים להמשיך במחקר. עקב הגישה המוגבלת יותר של חברי הסגל של מוסדות אלה, שעיקר עיסוקם בהוראה, לתשתיות החיוניות למחקר, יש לתת את הדעת על דרכים להעמקת הקשרים בין החוקרים שנקלטו בהם לבין אוניברסיטאות המחקר ולמיסודם של קשרים אלו (נושא זה כבר נדון באופן כללי בות"ת ובפורום הבינ-אוניברסיטאי, אך לא בהקשר של חקר ההיסטוריה). שילובם בכנסים, בסמינרים ובקבוצות מחקר, וכן בהוראת קורסים ספציפיים באוניברסיטאות הנוגעים לתחומי מחקריהם המובהקים, ואף בהנחיית דיסרטציות, עשוי לסייע לניצול טוב יותר של פוטנציאל מחקר ההיסטוריה בארץ ולהרחבת השיח המחקרי.

ISSN 1565-8406

©

The Israel Academy of Sciences and Humanities, 2007

Printed in Israel

ISSUES IN SCIENCE POLICY
SCIENCE POLICY IN ISRAEL

HISTORICAL RESEARCH IN ISRAEL'S UNIVERSITIES

Report Approved by the Council of the Israel Academy
of Sciences and Humanities, March 13, 2007

by
Benjamin Z. Kedar
Chair, Section of Humanities

JERUSALEM 2007